

समाज

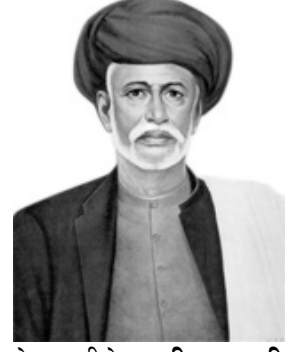
सुधारक

Social Workers In India

Sunny shinde, Osmanabad (9823233781)

महात्मा ज्योतीबा फुले (१८२७-१८९०)

- महात्मा ज्योतीबा फुले यांचा जन्म ११ एप्रील १८२७ (११ एप्रील - राष्ट्रीय शिक्षक हक्क दिन) रोजी पुण्यामध्ये झाला. त्यांचे मुळगाव सातारा जिल्हयातील "कटगुण" हे होते.
- महात्मा फुले यांचे मुळ नाव ज्योतीबा गोविंदराव फुले हे होते. त्यांच्या आईचे नाव "चिमणाबाई" होते तर आजोबांचे नाव "शेरीबा" हे होते. ज्योतीबा हे ०१ वर्षांचे असताना त्यांच्या आईचा मृत्यु झाला नंतर ज्योतीबांचा संभाळ त्यांची आत्या "सगुनाबाई" यांनी केला.
- ज्योतीबांचे मुळ आडनाव "गोन्हे" हे होते. ज्योतीबांच्या आजोबांचा फुलांचा व्यवसाय होता. कालांतराने त्यांचे फुल व्यवसायाहून फुले असे झाले. ज्योतीबा हे जातीने क्षत्रीय माळी समाजाचे होते.
- सार्वजनिक काका व रा. गो. भंडारकर हे ज्योतीबा फुलेंचे वर्ग मित्र होते.
- १८३४ ते १८३८ मध्ये ज्योतीबांनी प्राथमिक शिक्षण पंतोजींच्या मराठी शाळेत घेतले. ज्योतीबा फुल्यांच्या वडीलांच्या कारकुनामुळे ज्योतीबांस शिक्षणापासून वंचित रहावे लागले.
- १८४० मध्ये वयाच्या १३ व्या वर्षी त्यांचा विवाह सातारा जिल्हयातील धनकवडीच्या खंडोजी सिंधुजी नेवसे (झगडे पाटील) यांची कन्या "सावित्रीबाई" यांच्याशी झाला.
- सावित्रीबाई फुले यांचा जन्म ०३ जानेवारी १८३१ रोजी सातारा जिल्हयातील "नायगाव" येथे झाला. ०३ जानेवारी हा दिवस राज्यामध्ये "राज्य स्त्री मुक्ती दिन" म्हणुन साजरा केला जातो.
- महत्वाचे :- ०३ जानेवारी २००४ रोजी महाराष्ट्र सरकारने सावित्रीबाई फुले यांचे नायगाव जि. सातारा येथील घर "राष्ट्रीय स्मारक" म्हणुन घोषित केले आहे. सावित्रीबाई फुले या देशातील पहील्या शिक्षिका व पहील्या मुख्याध्यापिका होत.
- महात्मा फुले यांनी त्यांची पत्नी सावित्रीबाई फुले यांना प्राथमिक शिक्षणाचे धडे दिले. सावित्रीबाई यांचे शिक्षण "नॉर्मल स्कूल" या शाळेत झाले. त्यांचे शिक्षक "यशवंतराव परांजपे" हे होते.
- सावित्रीबाई फुले यांनी १८५४ मध्ये "काव्यफुले" तर १८९२ मध्ये "बावनकशी" व "सुबोध रत्नाकर" हे काव्यसंग्रह लिहीले.
- ज्योतीबांची चिंतन शिलता व बौद्धिक कौशल्य पाहून शेजारी राहणारे ऊर्द शिक्षक गफार बेग मुन्सी व धर्मोपदेशक लिजीट साहेब यांच्या प्रयत्नाने ज्योतीबांना खाजगी स्कॉटीश मिशनीरीच्या शाळेत प्रवेश घेतला. संस्कृत, व्याकरण, ज्योतीष, विज्ञान, धर्मशास्त्र इ. विषयांचा अभ्यास ज्योतीबांनी या शाळेत केला. या शाळेतच ज्योतीबांची मैत्री सदाशिव बल्लाळ गोवंडे या ब्राम्हण मुलाशी झाली.
- फुले बंडखोर वृत्तीचे होते. त्यांना राजकीय व सामाजिक गुलामगिरी बदल चिड होती. इंग्रजांचे राज्य उलथवून टाकण्याच्या उद्देशाने १८४७ मध्ये ज्योतीबांनी लहुजी उस्ताद मांग-साळवे या पैलवानाकडून नेमबाजी व दांडपट्ट्याचे प्रशिक्षण घेतले होते. परंतु लवकर आपल्या विचारातील फोलपणा त्यांना दिसून आला.
- फुले यांच्यावर संस्कृत मधील वज्रसुची व कबीरांच्या "विप्रमती" या ग्रंथातील कांही भागांचा प्रभाव होता. संत तुकाराम, छत्रपती शिवाजी महाराज व मार्टींग ल्युथर किंग यांच्या पासून अन्यायाविरुद्ध लढण्याची प्रेरणा त्यांनी घेतली.
- १८४७ मध्ये "थॉमस पेन" यांच्या "राईट्स ऑफ मॅन" या पुस्तकाचा त्यांच्यावर प्रभाव पडला. थॉमस पेन यांची इतर पुस्तके - जस्टीस अँड ह्युम्यानिटी, कॉमनसेन्स, एज ऑफ रिजन व राईट्स ऑफ मॅन.

- १८४८ मध्ये ब्राम्हण मित्रांच्या वरातीमध्ये एका माळ्याचा मुलगा म्हणुन ब्राम्हणांनी त्यांचा अपमान केला होता. हा प्रसंग त्यांच्या जिवनास कलाटणी देणारा ठरला.
- ०३ ऑगस्ट १८४८ रोजी पुण्यातील बुधवार पेठ मधील भिड्यांच्या वाड्यात ज्योतीबांनी देशातील पहीली मुलींची शाळा सुरु केली. स्वतंत्रपणे मुलींची शाळा सुरु करणारे ज्योतीबा हे पहीले समाजसुधारक होते. मुलींच्या शाळेच्या स्थापनेच्या प्रेरणा अहमदनगरच्या स्कॉटीश शाळेच्या शिक्षिका "मिस फरार" यांच्या कडुन ज्योतीबांनी घेतली.
- ०३ जुलै १८५१ रोजी महात्मा फुले यांनी पुण्यातील बुधवार पेठ मध्ये आण्णासाहेब चिपळुणकर यांच्या वाड्यात मुलींची दुसरी शाळा सुरु केली. १७ सप्टेंबर १८५१ रोजी पुण्यातील रास्ता पेठ येथे मुलींची तिसरी शाळा ज्योतीबांनी सुरु केली. १५ मार्च १८५२ रोजी वेताळ पेठ मध्ये मुलींची चौथी शाळा ज्योतीबांनी सुरु केली.
- महत्वाचे :- १९ मे १८५२ रोजी पुण्यातील "वेताळ पेठ" येथे ज्योतीबांनी अस्पृश्य मुलांच्या शिक्षणासाठी पहीली शाळा सुरु केली.
- १७ सप्टेंबर १८५२ रोजी ज्योतीबा फुले यांनी पुण्यात लायब्ररीची स्थापना केली.
- १६ नोव्हेंबर १८५२ रोजी पुणे महाविद्यालयाचे तत्कालीन प्राचार्य थॉमस कॅन्डी यांनी ब्रिटीश सरकारचे वतीने पुण्यातील विश्रामबाग वाड्यात ज्योतीबांचा विशेष सत्कार केला.
- १० सप्टेंबर १८५३ रोजी "महार, मांग, चांभार इ. लोकांस विद्या शिकविणारी मंडळी" या नावाची संस्था ज्योतीबांनी सुरु केली. लोकांना शिकविण्याकरीता शिक्षक उपलब्ध व्हावेत या उद्देशाने सदरची संस्था चालु करण्यात आली होती. या संस्थेमार्फत १८५८ पर्यंत ०३ शाळा स्थापन करण्यात आल्या.
- ब्रिटीशांनी फुलेंच्या स्त्री शिक्षणासाठी "दक्षिणा प्राईज फंड" च्या साहाय्याने दरमहा २५ रु प्रमाणे मदत केली.
- १८५४ मध्ये ज्योतीबांनी स्कॉटीश मिशनरी शाळेमध्ये अर्धवेळ शिक्षकाची नोकरी केली.
- महत्वाचे :- १८५५ मध्ये भारतातील पहीली "पौढांसाठीची रात्र शाळा" ज्योतीबांनी पुण्यात सुरु केली
- १८५५ मध्ये ज्योतीबांनी "तृतीय रत्न" हे नाटक लिहिले. ब्राम्हण लोक शुद्रांची कशी फसवणुक करतात हे त्यांनी सप्रमाण या नाटकातुन दाखवुन दिले.
- ०८ मार्च १८६० रोजी पुण्यात ज्योतीबांनी पहीला पुर्नविवाह घडवुन आणला.
- १८६३ मध्ये ज्योतीबा फुलेंनी स्वतःच्या घरीच भारतातील पहीले "बालहत्या प्रतिबंधक गृह" स्थापन केले व नंतर पंढरपुर येथेही ज्योतीबांनी बालहत्या प्रतिबंधक गृह स्थापन केले.
- निपुत्रीक असताना देखील दुसरे लग्न न करता फुलेंनी बाल हत्या प्रतिबंधक गृहातील काशीबाई ब्राम्हण विद्धवेचा "यशवंत" हा मुलगा दत्तक घेतला व त्याला डॉक्टर केले.
- १८६४ मध्ये पुण्यातील गोखल्यांच्या बागेत "शेरी" जातीतला "पहीला विधवा पुर्नविवाह" ज्योतीबांनी घडवुन आणला.
- १८६५ मध्ये देशातील विधवांच्या केस रोपनाच्या प्रथेला विरोध करण्याकरीता ज्योतीबांनी पुण्यातील "तळेगाव ढमढेरे" व "ओतुर" येथे "न्हावीकांचा संप" घडवुन आणला.
- १८६७ मध्ये रायगड येथील शिवाजी महाराजांच्या समाधीचा जिर्णोद्धार करण्याचे महत्वपूर्ण काम ज्योतीबांनी केले.
- ज्योतीबांच्या कार्यामुळे सनातनी लोकांनी त्यांना मारण्याकरीता शेंडे व कुंभार या मारेकऱ्यांना पाठविले होते परंतु तेच मारेकरी नंतर फुल्यांचे अनुयायी बनले.
- १८६८ मध्ये अस्पृश्यांसाठी ज्योतीबांनी त्यांचे घरातील पाण्याचा हौद खूला केला.

- १८६९ मध्ये "छत्रपती शिवाजी राजे भोसले यांचा पोवाडा" ज्योतीबांनी रचला व त्यामध्ये ज्योतीबांनी स्वतःला "कुळवाडी भुषण" ही उपमा त्यांनी दिली.
- १८६९ मध्ये "ब्राम्हणांचे कसब" हा काव्यत्मक ग्रंथ ज्योतीबांनी लिहीला.
- २४ सप्टेंबर १८७३ रोजी ज्योतीबांनी पुणे येथे "सत्यशोधक समाज" या संस्थेची स्थापना केली. " | सर्व साक्ष जगत्पती | त्याला नकोची मध्यस्थी | " हे सत्यशोधक समाजाचे ब्रिद वाक्य होते.
- १८७३ मध्ये ज्योतीबांनी सत्यशोधक समाज मार्फत अस्पृशांच्या जाहीरनामा प्रसिद्ध केला.
- १८७३ मध्ये राधाबाई निंबाळकर व सिताराम अल्हाट यांचा सत्यशोधक समाज पद्धतीने विवाह घडवून आणला.
- १८७३ मध्ये ज्योतीबांनी "गुलामगिरी" हा ग्रंथ लिहून तो अमेरिकेतील गुलामगिरी विरुद्ध लढणाऱ्या निग्रो वंशीयांना / काळ्या लोकांना तो अर्पण केला. महाराष्ट्रामध्ये फुले यांनी ब्राम्हणेत्तर चळवळीचा पाया घातला. सत्यशोधक समाज मार्फत "दिनबंधु" हे वृत्तपत्र ०१ जोनवारी १८७७ रोजी ज्योतीबांनी सुरु केले. या वृत्तपत्राचे संपादक कृष्णराव भालेकर हे होते. १८८० साली हे वृत्तपत्र नारायण लोखंडे यांच्याकडे देण्यात आले.
- १८७५ मध्ये पुण्यातील जुन्नर व अहमदनगर या भागात शेतकऱ्यांसाठी ज्योतीबांनी "खत फोडीचे आंदोलन" केले. सदरचे आंदोलन ०२ वर्षे चालले.
- १८७६ ते १८८२ दरम्यान ज्योतीबा फुले हे पुणे नगर पालिकेचे सदस्य होते. या काळातच ज्योतीबांनी सामान्य जनतेचे प्रश्न त्यांनी ब्रिटीश शासनासमोर प्रश्न मांडले.
- ज्योतीबा फुले यांनी हरी शिंदे, कृष्णराव भालेकर यांच्या मदतीने फुल्यांनी "कमर्शिल अँड कॉन्ट्रॅक्टिंग" ही बांधकाम कंपनी सुरु केली. पुण्यातील खडवासला धरण बांधण्यामध्ये या कंपनीचा मोलाचा वाटा होता.
- १८७७ मध्ये देशात पडलेल्या दुष्काळादरम्यान पुण्यातील "धनकवडी" येथे ज्योतीबांनी विद्यार्थ्यांसाठी कॅंप सुरु केला.
- १८८२ साली भारतामध्ये शिक्षणासंबंधी आलेल्या हंटर कमिशन पुढे महात्मा फुले यांनी साक्ष दिली. भारतातील शिक्षणाचा अभ्यास करण्यासाठी ब्रिटीश शासनाने हे कमीशन नेमले होते. हंटर कमिशन समोरील साक्ष देतेवेळी १२ वर्षाखालील मुलांना प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीने द्यावे अशी मागणी ज्योतीबा फुले यांनी केली.
- पंडीता रमाबाई व लेले शास्त्री यांनी धर्मांतर करु नये म्हणुन ज्योतीबांनी प्रयत्न केले.
- २५ सप्टेंबर १८८४ साली रोजी नारायण मेघाजी लोखंडे यांनी "मिल्स हॅन्ड असोसिएशन" ही भारतातील पहीली कामगार संघटना ज्योतीबांच्या मदतीने स्थापन केली.
- ०२ मार्च १८८८ रोजी व्हिक्टोरिया राणीचे पुत्र "ड्युक ऑफ कॅनॉट" हा भारत भेटीवर आला होता. भारतीय शेतकऱ्याची अवस्था ब्रिटीशांना समजावून सांगण्याकरीता ज्योतीबांनी पुण्यामध्ये शेतकऱ्यांच्या वेशामध्ये त्यांचे स्वागत केले.
- ११ मे १८८८ रोजी मुंबई येथील "कोळीवाडा (मांडवी) " या समारंभामध्ये मुंबईच्या जनतेच्या वतीने राव बहादुर वडेकर यांनी फुले यांना "महात्मा" ही पदवी दिली.
- १९ जुलै १८८७ रोजी ज्योतीबांनी स्वतःचे मृत्युपत्र लिहीले.
- १८८९ मध्ये मुंबई अधिवेशनात शेतकऱ्यांना राष्ट्रीय सभेमध्ये स्थान नसल्याने "राष्ट्रीय सभेमध्ये जो पर्यंत शेतकऱ्यांना जागा मिळत नाही, तो पर्यंत राष्ट्रीय सभेस राष्ट्रीय म्हणुन घेण्याचा अधिकार नाही" असे उद्गार ज्योतीबांनी काढले.
- २८ नोव्हेंबर १८९० रोजी ज्योतीबा फुले यांचा मृत्यु पुणे येथे झाला.

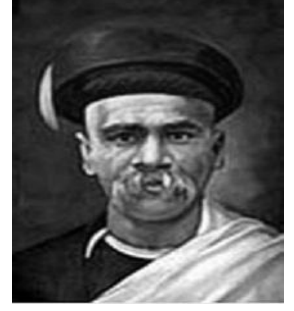
- मुंबईचे गव्हर्नर व्हायकाऊंट फॉकलंड यांनी १८५२ साली ज्योतीबा फुले यांच्या शाळेस मासिक ७५ रु अनुदान मंजूर केले. तसेच ब्रिटीश काळात "दक्षिणा प्राईज फंडाद्वारे" ब्रिटीशांनी फुल्यांच्या स्त्री शिक्षणास दर महा २५ रु मदत केली.
- "वेदाचार" हे पुस्तक लिहीणारे धोंडीराम कुंभार यांनी प्रथम फुल्यांवर हल्ला केला व नंतर ते ज्योतीबांचे अनुयायी बनले.
- १९२५ मध्ये पुणे नगर पालिकेचे सदस्य केशवराव जेधे यांनी महात्मा फुले यांचा पुतळा पुणे नगर पालिकेने बसवावा अशी प्रथम मागणी
- महत्वाचे :- ०३ डिसेंबर २००३ रोजी संसदेच्या प्रांगणामध्ये महात्मा फुले यांच्या पुर्णाकृती पुतळ्याचे अनावरण करण्यात आले आहे.
- १८८२ मध्ये ताराबाई शिंदे यांनी "स्त्री-पुरुष तुलना" हा ग्रंथ लिहीला. ताराबाईंच्या या ग्रंथातील विचारांना फुल्यांनी पाठींबा दर्शविला होता.
- महात्मा फुले यांनी काव्यात्मक लेखन करताना ओव्यांना अभंग ऐवजी "अखंड" हे नाव दिले.
- ज्योतीबा फुले यांना समाजातील ब्राम्हणवादी लोकांकडून कलंक कसाई व ग्राम राक्षक असे संबोधले जाई.
ज्योतीबा फुले यांची ग्रंथ संपदा :-
- १) १८५५ मध्ये "तृतीय रत्न" नाटक ब्राम्हण लोक कनिष्ठाना कसे फसवितात व ख्रिस्ती धर्म उपदेशक हे त्यांच्या अनुयायांना कसे सत्यमार्ग दाखवितात हे त्यांनी निदर्शनास आणले.
- २) १८६८ मध्ये "ब्राम्हणांचे कसब" हा काव्यत्मक ग्रंथ लिहीला. या ग्रंथाची प्रस्तावना बाबा पद्मजी यांनी केली.
- ३) १८६९ मध्ये छत्रतपी शिवाजी राजे भोसले यांचा पोवाडा लिहीला. यामध्ये ज्योतीबांनी स्वतःला "कुळवाडी भुषण" ही पदवी दिली आहे.
- ४) १८७३ मध्ये ज्योतीबांनी "गुलामगिरी" हा ग्रंथ प्रश्नोत्तर स्वरूपात लिहीला व तो अमेरिकेतील काळ्यालोकांना अर्पण केला.
- ५) १८८३ मध्ये त्यांनी "शेतकऱ्यांचे आसुड" हा ग्रंथ लिहून शेतकऱ्यांच्या दुःखःस वाचा फोडली. याच "विद्येविना मती गेली; मती विना नीती गेली; नीतीविना गती गेली; गतीविना वित्त गेले; वित्त विना क्षुद्र खचले; इतके अनर्थ एका अविद्येने केले" या महत्त्वपूर्ण ओव्या ज्योतीबांनी शेतकऱ्यांचे आसुड या ग्रंथात लिहून शेतकऱ्यांना शिक्षणाचे महत्त्व समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला.
- ६) १८८३ मध्ये ज्योतीबांनी "अस्पृश्यांची कैफीयत" हा ग्रंथ लिहीला.
- ७) १८८५ मध्ये ज्योतीबांनी "इशारा" या पुस्तकात जातीभेद बाबतचे विचार मांडण्यात आले होते.
- ८) १३ जून १८८५ रोजी ज्योतीबांनी "सत्सार" हे मासिक सुरु केले. या नियतकालीकातून ब्राम्होसमाज व प्रार्थना समाजावर टिका करण्यात आली होती.
९) १८९१ मध्ये "सार्वजनिक सत्यधर्म" हा ग्रंथ ज्योतीबांच्या मृत्यू नंतर प्रकाशित झाला आहे. सत्यशोधक समाजाच्या स्थापनेचा हेतु या ग्रंथामध्ये प्रतिपादित केला आहे. तसेच या ग्रंथाच्या प्रकाशनासाठी मोरो विठ्ठल वाळवेकर यांनी अर्थ सहाय्य केले. सत्यशोधक समाज संस्थेचे विचार "दीन बंधु" या साप्ताहिक मधुन व्यक्त केले जाई. सार्वजनिक सत्यधर्म हा "विश्व कुंटुबाचा जाहीरनामा" असे लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांनी म्हणटले आहे. या ग्रंथास "सत्यशोधक समाजाचा बायबल" असे विठ्ठल रामजी शिंदे यांनी म्हणटले आहे.
- १८७५ मध्ये न्या. रानडे यांनी पुण्यामध्ये आर्य समाजाचे संस्थापक स्वामी दयानंद सरस्वती यांची मिरवणुक काढली या बाबत ज्योतीबांनी रानडे यांना सहकार्य केले.
- लोकमान्य टिळक व आगारकर यांच्या सामाजिक कार्यामुळे ज्योतीबांनी त्यांचा पुणे येथे सत्कार केला.
- फुले यांचे वर्णन शिक्षण व समता या शब्दांमध्ये केले जाते.

- महात्मा फुले यांना "महाराष्ट्राचे मार्टींग ल्युथर किंग" ही पदवी शाहु महाराज यांनी दिली.
- ज्योतीबांना "हिदुस्थानचा बुकर वाशिंगटन" ही पदवी सयाजीराव गायकवाड यांनी दिली.
- "आद्य दलील उद्धारक, पतीतांचा पालनहार" असे उद्गार महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांनी फुले यांच्या बदल काढले.
- "लोक मुझे महात्मा कहते हैं, असली महात्मा तो ज्योतीबा थे ।" असे उद्गार १९३२ साली महात्मा गांधी यांनी येरवड्याच्या तुरुंगातून काढले.
- ज्योतीबा फुले हे कट्टर "एकेश्वरवादी" होते. एकेश्वरवादाची संकल्पना मांडताना परमेश्वर हा "निर्गुण निराकार" आहे असे ते म्हणत. मुर्ती पुजेस त्यांचा पुर्णपणे विरोध होता. ज्योतीबा हे परमेश्वरास "निर्मीक" असे म्हणत.
- विष्णुबुवा ब्रम्हचारी हे फुले यांचे समकालीन टिकाकार होते.

----- ००० -----

गोपाळ गणेश आगरकर (१८५६-१८९५)

- गोपाळ गणेश आगरकर यांचा जन्म १४ जुलै १८५६ रोजी सातारा जिल्ह्यातील "टेंभु" या गावी ब्राम्हण कुटुंबात झाला. आगरकरांच्या वडीलांचे नाव "गणेश" व आईचे नाव "सरस्वती" होते.
- आगरकरांनी आपले प्राथमिक शिक्षण हे त्यांच्या मामाच्या घरी कराड येथे घेतले.
- लहान पणापासून बिकट आर्थिक परिस्थितीमुळे त्यांनी कोर्टात "कारकुनी" व "कंपाऊंडर" ची नोकरी केली.
- १८७५ मध्ये अकोला येथून ते मॅट्रीकची परीक्षा उत्तीर्ण झाले. अकोला येथे राहत असताना "वन्हाड समाचार" या वृत्तपत्रातून आगरकरांनी लेखन केले.
- १८७७ मध्ये उंब्रजच्या "आबुंताई फडके" यांच्यासोबत आगरकरांचा विवाह झाला. त्यांच्या मृत्युनंतर आगरकरांनी "यशोदाबाई" यांच्याशी पुनर्विवाह केला.
- १८७८ मध्ये पुण्यातील डेक्कन कॉलेज मधून आगरकर बी. ए. उत्तीर्ण झाले.
- १८८१ मध्ये आगरकर एम. ए. ची परीक्षा उत्तीर्ण झाले. इतीहास व तत्वज्ञान या विषयांतून त्यांनी एम. ए. केले.
- आगरकर यांच्यावर "जॉन स्टुअर्ट मिल" यांच्या ऑन लिबर्टी व सबजेक्शन ऑफ वुमन या दोन ग्रंथांचा तर "हर्बर्ट स्पेन्सर" यांच्या सोशॅलॉजी व इथिक्स या ग्रंथाचा प्रभाव होतो. विष्णुशास्त्री चिपळूणकरांच्या निबंधमालेच्या काही भागाचा प्रभाव होतो.
- १८८१ मध्ये आगरकर व टिळक यांनी वृत्तपत्रे सुरु केली. ०२ जानेवारी १८८१ रोजी "मराठा" हे इंग्रजी भाषेतील वृत्तपत्र सुरु केले. या वृत्तपत्राचे संपादक लोकमान्य टिळक होते. ०४ जानेवारी १८८१ रोजी "केसरी" हे मराठी भाषेतील वृत्तपत्र सुरु करण्यात आले. या वृत्तपत्राचे संपादक गो. ग. आगरकर हे होते. केसरी वृत्तपत्राचे सुरुवातीचे ब्रिद वाक्य "ईष्ट असेल ते बोलणार व साध्य असेल ते करणार" असे होते.
- लोकमान्य टिळक व आगरकर हे तुरुंगात असताना व्ही. एस. जोशी व एम. बी. नामजोशी यांनी हि वृत्तपत्रे चालविली.
- १८८१ मध्ये कोल्हापूर येथील बर्वे प्रकरणामध्ये ब्रिटीशांनी कोल्हापूरचे चौथे शिवाजी यांना वेडा ठरवून अहमदनगरच्या तुरुंगात ठेवले कोल्हापूर संस्थानाचा दिवाण महादेव बर्वे यांच्यामुळेच ०४ थ्या शिवाजीस वेडा ठरविण्यात आले म्हणून टिळक व आगरकर यांनी आपल्या वृत्तपत्रातून त्यावर कठोर टिका केली. महादेव बर्वे या दिवाणाने मुंबई न्यायालयामध्ये दोंघाविरुद्ध फौजदारी कार्यवाही केली. १३ जुलै १८८२ रोजी या प्रकरणाचा निर्णय होवून टिळक व आगरकरांना १०१ दिवसांची कोठडी झाली. महात्मा फुले यांनी त्यांना मदत म्हणून १० हजार रु वर्गणी दिली. सदरचा तुरुंगवास भोगताना आगरकरांनी "डोंगरीच्या तुरुंगातील १०१ दिवस" हा महत्वपूर्ण ग्रंथ लिहीला.
- ०१ जानेवारी १८८० रोजी लोकमान्य टिळक व विष्णुशास्त्री चिपळूणकर यांच्या मदतीने आगरकरांनी पुणे येथे "न्यु इंग्लिश स्कूल" ची स्थापना केली.
- २४ ऑक्टोबर १८८४ रोजी टिळक, आगरकर व चिपळूणकर यांनी संयुक्त रित्या पुणे येथे "डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी" या संस्थेची स्थापना केली.
- ०२ जानेवारी १८८५ रोजी डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी मार्फत पुण्यामध्ये "फर्ग्युसन कॉलेज" सुरु करण्यात आले. फर्ग्युसन कॉलेजचे पहिले प्राचार्य "वामन शिवराम आपटे" यांची नेमणूक झाली. २०१० मध्ये फर्ग्युसन कॉलेजला १२५ वर्षे पुर्ण झाली आहेत.

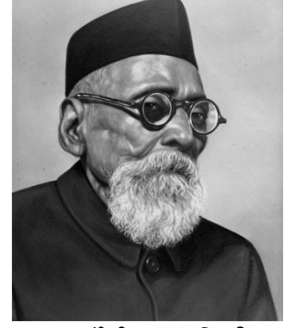
- १८८६ मध्ये लोकमान्य टिळक व आगरकर यांच्यामध्ये सामाजिक सुधारणा आगोदर किंवा राजकीय सुधारणा आगोदर करावे यावरून मतभेद झाले.
- २५ ऑक्टोबर १८८७ रोजी आगरकर यांनी केसरी वृत्तपत्राच्या संपादक पदाचा राजीनामा दिला तसेच डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीचे सदस्यत्व ही सोडले.
- १५ ऑक्टोबर १८८८ रोजी दसऱ्याच्या दिवशी आगरकरांनी "सुधारक" हे नविन वृत्तपत्र सुरु केले. या वृत्तपत्राच्या मराठी आवृत्तीचे संपादक स्वतः आगरकर हे होते तर इंग्रजी आवृत्तीचे संपादक "गोपाळ कृष्ण गोखले" होते. सुधारक या वृत्तपत्राच्या शीर्षक स्थानी "ईष्ट असेल ते बोलणार व साध्य असेल ते करणार" असे ब्रीद वाक्य लिहीले होते. १९१४ ते १९१६ या कालावधीत सुधारक हे वृत्तपत्र रामचंद्र विष्णु फडतरे यांनी चालविले. आगरकरांच्या जिवंतपणी सुधारक वृत्तपत्राच्या आठवड्यातून ३००० प्रतींचा खप होत असे.
- १८९१ मध्ये बेहरामजी मलबारी यांनी कायदेमंडळा संमतीवय विधेयक मांडले. या विधेयकास आगरकरांनी व रा. गो. भंडारकर यांनी समर्थन दर्शविले होते. तर टिळकांनी या विधेयकास विरोध दर्शविला होता.
- १८९३ मध्ये महर्षी धोंडो केशव कर्वे यांचा पुर्नविवाहास आगरकरांनी पाठींबा दिला होता व ते या लग्न समारंभास स्वतः हजर होते. याच वर्षी धोंडो केशव कर्वे यांनी विधवा विवाह उत्तेजक मंडळी या नावाने संस्था सुरु केली.
- ३० जानेवारी १८९३ रोजी सुधारक या वृत्तपत्राच्या अंकात आगरकरांनी म्युनिसीपल व ब्राम्हणांवर टिका केली.
- १८९२ ते १८९५ दरम्यान गोपाळ गणेश आगरकर हे फर्ग्युसन कॉलेजचे प्राचार्य होते.
- १७ जुन १८९५ रोजी वयाच्या ३९ वर्षी दम्याच्या विकाराने आगरकरांचा मृत्यु झाला.
- इंदौरचे संस्थानिक शिवाजीराव होळकर यांनी आगरकरांना महीना ५०० रु वेतन देण्याचे ठरविले परंतु आगरकरांनी ते नाकारले.
- पुण्यातील बंड गार्डन भागात टिळक व आगरकरांनी आपले आयुष्य राष्ट्राला समर्पित करण्याची प्रतीज्ञा घेतली.
- महाराष्ट्राला तर्कशुद्ध समाज सुधारणेची शिकवण आगरकरांनी दिली.
- व्यक्ती स्वातंत्र, शुद्ध बुद्धीवाद, समता व मानवतावाद ही आगरकरांच्या स्वभावाची चतुसुत्री म्हणुन ओळखली जाते. बालविवाह, केशवपन या रुढींविरुद्ध त्यांनी विरोध
- आगरकर हे पुरोगामी विचार सरणीचे होते. त्यांच्या विचार सरणीला विरोध दर्शविण्याकरीता पुण्यातील सनातनी लोकांनी आगरकर जिवंत असताना त्यांची प्रतिकात्मक प्रेत यात्रा काढली. आगरकर हे जिवंतपणी स्वतःची प्रेतयात्रा पाहणारे समाज सुधारक होत. आगरकरांनी त्यांच्या मृत्युनंतर अंत्यविधी करीता २०रु बांधुन ठेवले होते.
- आगरकरांना हिदुस्थानमधील दारिद्र्याबद्दल विशेष दुःख होते. कामगारांनी आपल्या हक्कासाठी संघटीत होवुन संपाचे हत्यार उचलावे हे त्यांचे मत होते.
- आगरकरांनी जनरल रॅड च्या अत्याचाराविरोधात प्रखर लेख लिहीले होते. आगरकरांनी मुर्ती पुजा, शिमगाहासन, प्राणी हत्या व प्रेत संस्कार यावर मोठ्याप्रमाणात टिका केली होती. शनी देव हा साडीसाठीचा देव ही कल्पना खोटी आहे असे त्यांनी समाजास सांगितले. तसेच धर्मातरास विरोध, बालिका विवाहावर आगरकरांनी कठोर टिका केली. सतीची चाल, केशवपन, बालविवाह, इ. विषयी ब्रिटीश सरकारने कायदे करावे असा आग्रह आगरकरांनी धरला होता.

- विष्णुशास्त्री चिपळुणकर व आगरकर हे मराठीतील **पहीले दोन श्रेष्ठ निबंधकर** आहेत असे **वि. स. खांडेकर** यांनी म्हणटले आहे.
- **समाजवादी** सुधारणेमधील **जहालवादी नेते** म्हणुन **आगरकर** यांना ओळखले जाते. तर **राजकीय** क्षेत्रामधील **जहालवादी नेते** म्हणुन **टिळकांना** ओळखले जाते.
- आगरकरांची ग्रंथ संपदा :-
 - १) आकोल्यातील "**वऱ्हाड समाचार**" या वृत्तपत्रातुन लेखन.
 - २) "**डोंगरीच्या तुरुंगातील आमचे १०१ दिवस**" हे पुस्तक (१८८२)
 - ३) "**स्त्रीयांनी जाकीटे घातली पाहीलेत**" हा महत्वपूर्ण लेख.
 - ४) **शेक्सपिअरच्या "हॅम्लेट"** या कादंबरीचे "**विकारविलसीत**" असे मराठीमध्ये रुपांतर (१८८३)
 - ५) "**हिंदुस्थानचे राज्य कोणासाठी ?**" हा महत्वपूर्ण लेख.
 - ६) "**गुलागिरीचे शस्त्र**" हा महत्वपूर्ण ग्रंथ.
 - ७) सेठ माधवदास, रधुनाथदास व बाई धनकुवरबाई यांचे पुर्नविवाह चरित्र.
 - ८) **वाक्य मिमांसा व वाक्याचे पृथ्थकरण** हे **व्याकरण विषक** पुस्तक.

----- ००० -----

महर्षी धोंडो केशव कर्वे (१८५८-१९६२)

- महर्षी धोंडो (आण्णसाहेब) केशव कर्वे यांचा जन्म १८ एप्रिल १८५८ रोजी रत्नागिरी जिल्हयातील मुरुड तालुक्यातील "शेरवली" या गावी झाला. शेरवली हे गाव मुरुड पासून २४ किमी एवढ्या अंतरावर आहे.
- कर्वे यांचे प्राथमिक शिक्षण हे "मुरुड" येथे झाले. कर्वेयांचे शिक्षक सोमण गुरुजी हे होते.
- १८७३ मध्ये कर्वे यांचा विवाह "राधाबाई" यांच्याशी झाला.
- १८७६ मध्ये कर्वेनी इयत्ता ०६ वी ची परीक्षा देण्यासाठी कुंभार्ली घाटातून १२५ मैलांचे अंतर ०३ दिवस पायी चालून पार केले व सातारा येथे पोहचले. पुढील शिक्षण कर्वेनी रत्नागिरीला पूर्ण केले. रत्नागिरीमध्येच एका मराठी शाळेमध्ये त्यांनी शिक्षकाची नोकरी केली. १८८१ मध्ये कर्वे हे मॅट्रिकची परीक्षा उत्तीर्ण झाले.
- १८८४ मध्ये मुंबई येथील विल्सन कॉलेज मधून कर्वेनी गणित विषयात बी. ए. चे शिक्षण पूर्ण केले.
- १८८६ मध्ये कर्वेनी "मुरुड फंड" ची स्थापना केली. १८८७ मध्ये कर्वे हे एम. ए. ची परीक्षा उत्तीर्ण झाले.
- १८९१ मध्ये त्यांच्या पत्नी राधाबाई यांचे निधन झाले. याच वर्षी फर्ग्युसन कॉलेज मध्ये ते गणिताचे प्राध्यापक म्हणून रुजू झाले. यासाठी गोपाळ कृष्ण गोखले यांनी त्यांना मोलाची मदत केली.
- १८९२ मध्ये महर्षी कर्वे हे "डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी" चे आजिवन सदस्य बनले. कर्वेनी डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी मार्फत "स्टुडंट फंड" ची स्थापना केला. कर्वे हे त्यांच्या पगारातील ७५ रु पैकी १० रु स्टुडंट फंड साठी देत होते.
- ३१ डिसेंबर १८९३ रोजी कर्वे यांनी पुणे येथे "विधवा उत्तेजक मंडळी" या नावाने संस्था स्थापन केली. या संस्थेमार्फत विवाहांचे मेळावे घेण्यात आले.
- १८६५ साली विधवा विवाह उत्तेजक मंडळी नावाचीच संस्था ही महादेव गोविंद रानडे यांनी स्थापन केली होती.
- १८९३ मध्ये महर्षी कर्वे यांनी वयाच्या ४२ व्या वर्षी पंडीता रमाबाई यांच्या शारदा सदन मधील व कर्वेचे मित्र नरहरपंत जोशी यांच्या बहीण "गोंदुबाई" यांच्याशी पुर्नविवाह केला. गोंदुबाई / गोदावरी यांचे लग्नानंतरचे नाव "आनंदीबाई" असे झाले.
- १४ जून १८९६ रोजी पुण्यातील सदाशिव पेठ येथे महर्षी कर्वे यांनी "अनाथ बालिकाश्रम" ही संस्था स्थापन केली. या संस्थेच्या प्रत्यक्ष कार्यास सुरुवात ०१ जानेवारी १८९९ रोजी सुरु झाले. प्लेग च्या साथीमुळे ही संस्था पुण्यातून "हिंगणे" येथे स्थलांतरीत करण्यात आली. या संस्थेसाठी गोविंद गणेश जोशी यांनी त्यांची हिंगणे येथील ०६ एकर जमीन दान केली. प्रारंभिक काळामध्ये फक्त ०८ मुली या आश्रमामध्ये शिकत होत्या.
- १९०७ मध्ये महर्षी कर्वे यांनी "हिंगणे" येथे "महीला विद्यालय" स्थापन केले.
- १९१० मध्ये महर्षी कर्वे यांनी लोकसेवसाठी तन, मन, धन अर्पण करणारे कार्यकर्ते निर्माण करण्याच्या उद्देशाने "निष्काम कर्ममठ" ही संस्था स्थापन केली.
- १९१५ मध्ये पुणे येथे पार पडलेल्या सामाजिक परीषदेचे अध्यक्षपद कर्वे यांनी भुषविले.
- १९१५ मध्ये कर्वेच्या वाचनामध्ये "जपान वुमेन्स युनिवर्सिटी" हे पुस्तक आले. या पुस्तकातूनच प्रेरणा घेवून महर्षी कर्वे यांनी ०३ जून १९१६ रोजी भारतातील पहीले महीला विद्यापीठ स्थापन केले. या विद्यापीठाचे नामांकरण प्रथम "भारत वर्षीय महीला विद्यापीठ" असे करण्यात आले. या विद्यापीठाचे पहीले प्राचार्य रा. गो. भांडारकर हे होते. या विद्यापीठामध्ये महीलांसाठी प्रपंचशास्त्र, आरोग्यशास्त्र, पाककला, चित्रकला व गायनकला इत्यादी विषय शिकविले जात असत.

- १९२० मध्ये सर विठ्ठल ठाकरसी यांनी त्यांच्या आई श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकरसी यांच्या स्मरणार्थ कर्वेच्या विद्यापीठास १५ लाख रुपये देणगी दिली. म्हणूनच या विद्यापीठाचे नामकरण "श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकरसी महीला विद्यापीठ / SNTD महीला विद्यापीठ" असे करण्यात आले.
- १९४९ च्या विद्यापीठ अनुदान काद्यानुसार या विद्यापीठास विद्यापीठाचा दर्जा देण्यात आला.
- १९२९ ते १९३२ दरम्यान विदेशात जावून आले. त्यांनी जपान, अमेरीका, जर्मनी, इंग्लंड, अफ्रिका इत्यादी देशांचा दौरा केला. जपान व स्वित्झर्लँडच्या येथील शिक्षण परीषदांना कर्वे हे प्रत्यक्ष हजर होते. जागतीक ख्याती असलेले "अलबर्ट आईन्स्टाईन" या शास्त्रज्ञाची प्रत्यक्ष भेट महर्षी कर्वे यांनी घेतली होती.
- १९३६ मध्ये कर्वेनी "महाराष्ट्र ग्राम प्राथमिक शिक्षण मंडळ" या संस्थेची स्थापना केली.
- ०१ जानेवारी १९४४ रोजी जातीभेद व अस्पृश्यता निर्मुलनासाठी महर्षी कर्वे यांनी "समता मंच" या संस्थेची स्थापना केली. याद्वारे "मानवी समता" हे मासिक कर्वेनी सुरु केले.
- १९४८ मध्ये समाजातील जातीभेद दुर करण्यासाठी त्यांनी "जाती निर्मुलन संस्था" स्थापन केली.
- १८ एप्रिल १९५३ रोजी सामाजिक परीषदेमध्ये केलेल्या भाषणामध्ये सामाजिक समतेशिवाय स्वातंत्र्य हे अर्थहीन आहे असे मत कर्वे यांनी मांडले. महर्षी कर्वे यांनी शिक्षणोत्तेजक मंडळाची स्थापना केली.
- महर्षी कर्वे यांना ०४ मुले होती. त्यापैकी रघुनाथ धोंडो कर्वे हे राधाबाई या पहिल्या पत्नीचा मुलगा होत.
- र.धों.कर्वे हे "समाज स्वास्थ्य" या मासिकाचे संस्थापक होते. रघुनाथ कर्वे यांच्या पत्नी ईरावती कर्वे या जेष्ठ समाज सेविका होत्या.
- १८ एप्रिल १९२८ रोजी च्या गांधीजींच्या "यंग इंडिया" या वृत्तमान पत्रामध्ये कर्वेचा गौरव करण्यात आला.
- "आण्णासाहेब कर्वे म्हणजे महाराष्ट्रातील एक चमत्कार आहेत" असे उद्गार आचार्य अत्रे यांनी काढले होते. जनतेने स्वयं प्रेरणेने कर्वे यांना "महर्षी" ही पदवी दिली.
- १९३६ मध्ये महर्षी कर्वे यांनी "आत्मवृत्त" हे आत्मचरित्र लिहीले.
- महर्षी कर्वे यांचा मृत्यु वयाच्या १०५ व्या वर्षी ०९ नोव्हेंबर १९६२ रोजी झाले. त्यांच्या स्मरणार्थ हिंगणे या गावास "कर्वेनगर" हे नाव देण्यात आले.
- भारतातील प्रत्येक प्रांतामध्ये वेगवेगळी महीला विद्यापीठे काढून त्यास एक पुर्ण कॉलेज व जिल्हा निहाय हायस्कूल त्यास जोडली जावीत असे कर्वेचे स्वप्न होते.
- महर्षी कर्वे यांनी सातारा येथे "बाल मनोहर मंदीर" सुरु केले.
- कर्नाटकातील बाल विधवा श्रीमती सीताबाई आण्णीगिरी यांना हिंगणे येथे मॅट्रीक पर्यंतचे शिक्षण दिले.
- १९५१ मध्ये "पुणे" विद्यापीठाने कर्वेना डि.लीट ही पदवी दिली.
- १९५२ मध्ये "बनारस" विद्यापीठाने कर्वेना डि.लीट ही पदवी दिली.
- १९५४ मध्ये SNTD विद्यापीठाने कर्वेना डि.लीट ही पदवी दिली.
- १९५५ मध्ये भारत सरकारने कर्वेना "पद्मभूषण" हा सन्मान देवून भूषविले.
- १९५७ मध्ये "मुंबई" विद्यापीठाने कर्वेना LLD ही पदवी दिली.
- १९५८ मध्ये कर्वेच्या जन्मशताब्दी निमीत्ताने भारत सरकारने कर्वेना "भारतरत्न" या देशातील सर्वोच्च सन्मानाने गौरविले. जिवंतीपणी भारतरत्न हा सर्वोच्च सन्मान मिळविणारे पहिले भारतीय व पहिली महाराष्ट्रीय व्यक्ती म्हणजे महर्षी कर्वे होय.
- महर्षी कर्वे यांच्या इतर महत्वाच्या संस्था :-
 - १) महीला अध्यापन शाळा - १९१७
 - २) पुणे कन्याशाळा - १९१८
 - ३) सातारा कन्याशाळा - १९३५
 - ४) वाई कन्याशाळा - १९४९
 - ५) पुणे येथे महीला निवास - १९६०

राजर्षी शाहु महाराज (१८७४-१९२२)

- राजर्षी शाहु महाराज यांचा जन्म २६ जुन १८७४ रोजी कोल्हापुर जिल्हयातील कागल या गावी घाटगे घराण्यात कागल येथील "लक्ष्मी विलास पॅलेस" मध्ये झाला. शाहु महाराज यांचे मुळ नाव यशवंत (यशवंत जससिंगराव घाटगे) होते. शाहु महाराज यांच्या वडीलांचे नाव जयसिंगराव उर्फ आबासाहेब होते. तर त्यांच्या आईचे नाव "राधाबाई" असे होते. शाहु महाराज हे ०३ वर्षांचे असताना त्यांच्या जन्मदात्या आईचा मृत्यु झाला.
- २६ जुन हा शाहु महाराजांचा जन्म दिवस महाराष्ट्र शासनाने २००६ पासून "सामाजिक न्याय दिन" म्हणून साजरा करण्याचे घोषित केले आहे.
- १७ मार्च १८८४ रोजी कोल्हापुर संस्थानच्या तत्कालीन महाराणी आनंदीबाई साहेब यांनी शाहु महाराज यांना दत्तक घेतले. त्यावेळी ब्रिटीश सरकार तर्फे मुंबईचा गव्हर्नर जेम्स फर्ग्युसन व कर्नल एच.ए.रिड्ज यांनी शाहु महाराजांच्या दत्तक विधानास मान्यता दिली.
- शाहु महाराजांचे सुरवातीचे शिक्षक म्हणून श्री कृष्णाजी भिकाजी गोखले व हरिपंत गोखले यांना नेमले होते.
- २० मार्च १८८६ रोजी शाहु महाराज यांचे वडील जयसिंगराव यांचा मृत्यु झाला.
- १८८५ ते १८८९ या काळात शाहुमहाराजांनी राजपुत्रांच्या "राजकोट" महाविद्यालयात शिक्षण घेतले. त्यांना या महाविद्यालयाचे प्रिन्सीपॉल मॅकनॉटन यांनी विशेष मार्गदर्शन केले. याच काळामध्ये दत्ताजी शिंदे व पांडुरंग भोसले यांच्या कडून मल्लविद्येचे शिक्षण शाहु महाराजांनी घेतले.
- ०८ मे १८८८ रोजी "कोल्हापूर ते मिरज" या रेल्वे मार्गाची पायाभरणी ही शाहु महाराजांच्या हस्ते करण्यात आली.
- १८९० ते १८९४ या काळात शाहु महाराजांनी "धारवाड" येथील "एस.एम.फ्रेजर" यांच्या मार्गदर्शनाखाली शिक्षण घेतले. इंग्रजी भाषा, जगाचा इतिहास व राज्य कारभाराचे धडे शाहु महाराजांना एस.एम.फ्रेजर यांनी दिले.
- ०१ एप्रिल १८९१ रोजी बडोदा येथील गुणाजी खानविलकर यांची कन्या "लक्ष्मीबाई" यांच्याशी शाहु महाराजांचा विवाह झाला.
- शाहु महाराजांना राधाबाई व आऊबाई अशा दोन मुली तर राजाराम व शिवाजी अशी दोन मुले अशी एकुण ०४ आपत्ये होती. यातील राजकुमार शिवाजी यांचा १९२० साली रानडुकराच्या शिकारीच्या वेळी घोड्याहुन पडून मृत्यु झाला होता. १८९३ मध्ये कोल्हापूर संस्थानने स्वतःचे कायदे पुस्तक तयार केले.
- ०२ एप्रिल १८९४ रोजी शाहु महाराजांचा "राज्याभिषेक" होवुन वयाच्या २० व्या वर्षी कोल्हापूर संस्थानाची सुत्रे शाहु महाराजांनी स्विकारली व शाहु महाराजांच्या राजकीय कार्यकाळास सुरुवात झाली. शाहु महाराजांच्या राज्याभिषेक साहेब्या दरम्यान ब्रिटीश सरकार तर्फे मुंबईचा गव्हर्नर लॉर्ड हॅरिसन हा उपस्थित होता.
- १८९५ मध्ये शाहु महाराजांनी कोल्हापूर येथे "शाहुपूरी" ही गुळाची बाजारपेठ सुरु केली.
- १८९६ साली सर्व जाती जमातींच्या विद्यार्थांसाठी शाहु महाराजांनी "राजाराम" हे वस्तीगृह सुरु केले व याच सालापासून शाहु महाराजांच्या वस्तीगृह निर्मातीच्या कार्याला सुरुवात झाली.
- १८९७ साली महारोग्यांसाठी "द्विक्टोरीया लेप्रसी" या हॉस्पिटलची स्थापना शाहु महाराजांनी केली.
- नोव्हेंबर १८९९ मध्ये शाहु महाराजांच्या जिजनास कलाटणी देणारे "वेदोक्त प्रकरण" घडले. शाहु महाराज पंचगंगा नदी काठी स्थानासाठी गेले असताना त्यांचे पुरोहित नारायण भटजी हे वेदोक्त मंत्राएवजी पुराणोक्त मंत्र म्हणत असल्याचे महाराजांचे सहकारी राजाराम शास्त्री भागवत यांनी महाराजांना लक्षात

- आणुन दिले. या बाबत महाराजांनी विचारणा केली असता महाराज हे क्षेत्रीय नसल्यामुळे त्यांना वेदोक्त मंत्राचा अधिकार नसल्याचे सांगतील. येतुन खऱ्या अर्थाने ब्राम्हणेत्तर संघर्ष चळवळीस सुरुवात झाली.
- १९०१ मध्ये शाहु महाराजांनी आप्पासाहेब राजोपाध्याय यांचे वतने जप्त केली. व नारायण भट्ट सेवकरी यांच्या कडुन वेदोक्त पद्धतीने श्रवणी केली.
 - वेदोक्त प्रकरणामध्ये लोकमान्य टिळक व शृंगरीचे जगद्गुरु शंकराचार्य यांनी ब्राम्हणांची बाजू घेतली व शाहु महाराजांवर टिका केली.
 - १६ एप्रिल १९०२ रोजी वेदोक्त प्रकरणासंदर्भात ब्रिटीश शासनाने नेमलेल्या वेदोक्त समितीने शाहु महाराजांच्या बाजूने निकाल देवुन शाहुंना वेदोक्त मंत्राचा अधिकार असल्याचा निकाल दिला.
 - राजर्षी शाहु महाराज हे "डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी" चे पदसिद्ध अध्यक्ष होते. वेदोक्त प्रकरणानंतर शाहु महाराजांनी या अध्यक्ष पदाचा राजीनामा दिला.
 - १९०१ मध्ये शाहु महाराजांनी कोल्हापुर संस्थानामध्ये "गोहत्या प्रतीबंधक कायदा" लागु केला.
 - १९०१ साली शाहु महाराजांनी "व्हिक्टोरीया मराठा बोर्डिंग" ची स्थापना केली. परंतु या बोर्डिंगमध्ये फक्त ब्राम्हण मुलेच राहु लागल्याने शाहुंनी निरनिराळ्या जातीच्या लोकांसाठी वस्तीगृहे सुरु केली.
 - १८ एप्रिल १९०१ रोजी जैन, लिंगायत व मुस्लिम विद्यार्थ्यांसाठी स्वतंत्र्य वस्तीगृहे शाहु महाराजांनी स्थापन केली.
 - ०२ जुन १९०२ रोजी शाहु महाराज हे इंग्लंडच्या ०७ व्या एडवर्ड च्या राज्यरोहन समारंभासाठी इंग्लंडला गेले होते. या कार्यक्रमाचे वेळी केंब्रीज विद्यापीठाने शाहु महाराजांना LLD ही पदवी बहाल केली.
 - महत्वाचे :- २६ जुलै १९०२ रोजी शाहु महाराजांनी कोल्हापुर संस्थानातील मागासवर्गीय लोकांसाठी ५० टक्के जागा राखीव / आरक्षीत ठेवल्या. आरक्षण बाबतचा हा जाहीरनामा "करवीर गॅजेट" मधुन प्रकाशित करण्यात आला होता.
 - १९०२ साली शाहु महाराजांनी "पाटबंधारे धोरण" घोषित केले.
 - १९०५ साली शाहु महाराजांनी राजोपाध्याय यांची इनामे जप्त केली व छात्र जगद्गुरुचे नवे पीठ निर्माण करुन मराठा जातीच्या "सदाशिव बेनाडीकर" यांची पीठाचे प्रमुख म्हणुन नेमणुक करण्यात आली. तसेच संस्थान मध्ये निरनिराळ्या जातींचे पुरोहीत निर्माण करण्याकरीता "पुरोहीत शाळा" निर्माण केल्या.
 - १९०६ मध्ये शाहु महाराजांनी "छात्रपती शाहु स्पिनींग व जिनींग मिल" स्थापन केली. (२००३ मध्ये महाराष्ट्र शासनाने ही मिल बंद केली आहे)
 - १९०६ साली शाहु महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानात "रात्रशाळा" सुरु केल्या. तर १९०७ साली शाहु महाराजांनी मुर्लीसाठी रात्रशाळा सुरु केल्या.
 - १९०७ साली कोल्हापुरच्या पश्चिमेस ५५ किमी अंतरावर दाजीपुर जवळ भोगावती नदीवर धरण बांधुन त्याच्या जलाशयास "महाराणी लक्ष्मीबाई" हे नाव देण्यात आले. या धरणाचे काम सबनीस या इंजिनीअर कडुन करुन घेण्यात आले. याच धरणाशेजारी शाहु महाराजांच्या मुलीच्या नावावर "राधानगरी" हे गाव वसविण्यात आले.
 - १९०८ साली शाहु महाराजांनी अस्पृश्यांसाठी "मिस क्लार्क" हे वस्तीगृह स्थापन केले.
 - २० मे १९११ रोजी शाहु महाराजांनी संस्थानामार्फत जाहीरनामा प्रसिद्ध करुन संस्थानातील मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना १५ टक्के शिष्यवृत्तीची घोषणा केली.
 - १९११ साली शाहु महाराजांनी शिंपी समाजाच्या मुलांसाठी "नामदेव वस्तीगृह" सुरु केले.

- महत्वाचे :- ११ जानेवारी १९११ रोजी शाहु महाराजांनी कोल्हापूर येथे "सत्यशोधक समाज" या संस्थेच्या शाखेची स्थापना केली व त्यांचे अनुयायी भास्करराव जाधव यांची अध्यक्ष म्हणून नेमणुक केली. भास्कर जाधव यांचे पुस्तक " घरचा पुरोहीत" हे आहे.
- १९११ च्या हुकूमनाम्यानुसार अस्पृश्यांना मोफत शिक्षण देण्यास सुरुवात केली.
- १९१२ साली शाहु महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानमध्ये "सहकारी कायदा" पारीत केला.
- १९१२-१३ साली शाहु महाराजांनी संस्थान मधील शेतकऱ्यांना शेती विषयक शिक्षण देण्याकरीता "किंग एडवर्ड ॲग्रीकल्चर इन्स्टिट्यूट" या संस्थेची स्थापना केली.
- १९१२ मध्ये महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानामध्ये पाटील शाळा सुरु केल्या
- १९१३ मध्ये कोल्हापूर संस्थानमध्ये सत्यशोधक समाजाच्या शाळा सुरु करुन त्याच्या प्रमुखपदी विठ्ठलराव ढोणे यांची नेमणुक शाहु महाराजांनी केली.
- १९१६ साली शाहु महाराजांनी बहुजन समाजामध्ये शिक्षणाचा प्रसार करणे, बहुजनांना राजकीय हक्क मिळवुन देणे या कार्यासाठी निपाणी येथे "डेक्कन रयत शिक्षण संस्था" ची स्थापना केली. (रयत शिक्षण संस्था १९१९ - कर्मवीर भाऊराव पाटील)
- १९१७ साली विधवा पुर्नविवाहास मान्यता देणारा कायदा शाहु महाराजांनी पारीत केला.
- २५ जुलै १९१७ रोजी प्राथमिक शाळेमध्ये फी माफीची घोषणा शाहु महाराजांनी केली.
- २१ नोव्हेंबर १९१७ रोजी प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत केले. यासंबंधाने पहीलीशाळा "चिपरीपेटा" येथे शाहु महाराजांनी सुरु केली. (१८९३ मध्ये प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करणारे पहिले संस्थानिक - सयाजीराव गायकवाड)
- १९१७ साली जातवार प्रतीनिधीत्वासाठी शाहु महाराजांनी भारत मंत्री लार्ड मॉन्टेग्यु यांची भेट घेतली.
- महत्वाचे :- शाहु महाराजांनी १९१९ च्या मॉन्टेग्यु-चेम्सफर्ड या कायद्याचे स्वागत केले होते.
- ०४ मार्च १९१८ रोजी करवीर तालुक्यातील चिखली या गावी सक्तीचे व मोफत शिक्षण देणारी शाळा शाहु महाराजांनी सुरु केली.
- १९१८ साली शाहु महाराजांनी महार वतने, बलुतेदारी व वेठबिगारी प्रथा बंद केली. तसेच आंतरजातीय विवाहास मान्यता देणारा कायदा केला.
- १९१८ मध्ये शाहु महाराजांनी कोल्हापूर संस्थान मध्ये "तलाठी शाळा" सुरु केल्या.
- १९१८ साली शाहु महाराजांनी कोल्हापूरमध्ये "आर्य समाज" या संस्थेच्या शाखेची स्थापना करुन राजाराम महाविद्यालय हे आर्य समाजाकडे हस्तांतरित केले.
- १९१९ साली शाहु महाराजांनी स्त्रीयांना क्रुरपणे वागणुक देण्याच्या प्रथेवर प्रतीबंधक कायदा मंजुर केला.
- १९२० मध्ये शाहु महाराजांनी संस्थानामध्ये "घटस्फोटाचा कायदा" संमत केला.
- १९२० मध्ये शाहु महाराजांनी कोल्हापूर येथे "लक्ष्मीबाई गर्ल्स हायस्कूल" ची स्थापना केली.
- १९२० मध्ये शाहु महाराजांनी गरीब मुलांना शिक्षण घेता यावे म्हणुन कोल्हापूर येथे "प्रिन्स शिवाजी मराठा बोर्डिंग हाऊस" ची स्थापना केली.
- शाहु महाराजांनी महार पैलवानांना जाट पैलवान, चांभारांना सरदार व भंग्यांना पंडीत अशा पदव्या दिल्या होत्या. शाहु महाराजांनी कोल्हापूर नगर पालिकेच्या चेरमनपदी "दत्तोबा पवार" यास अस्पृश्याची नेमणुक केली होती.
- ०६ मे १९२२ रोजी वयाच्या ४८ व्या वर्षी मुंबई येथील खेतवाडी मधील "पन्हाळा लॉज" या बंगल्यावर शाहु महाराजांचा हृदय विकाराच्या झटक्याने मृत्यु झाला.
- शाहु महाराजांच्या स्मरणार्थ कोल्हापूर येथील रेल्वे स्थानकास "छत्रपती शाहु टर्मिनस" हे नाव देण्यात आहे.

राजर्षी शाहु महाराजांची इतर महत्वाची कार्ये व माहीती :-

- छत्रपती शाहु महाराज हे छत्रपती शिवाजी महाराज व महाराणी ताराबाई यांना आपले दैवत मानत.
- डॉ आंबेडकर यांच्या "मुकनायक" व आगरकर यांच्या "सुधारक" या वृतपत्रांना शाहु महाराजांनी आर्थिक सहकार्य केले होते.
- शाहु महाराजांनी पं. म. मोहन मालविय यांच्या विनंतीवरून "बनारस हिंदु विश्व विद्यालयास" आर्थिक सहकार्य केले.
- "थिऑसॉफिकल सोसायटी" या धार्मिक संघटनेचा शाहु महाराजांवर विशेष प्रभाव होतो.
- शाहु महाराजांनी कोल्हापूर येथे देशातील पहीले "रेसकोर्स" स्थापन केले.
- शाहु महाराजांनी गंगाधर कांबळे या अस्पृश्य समाजाच्या व्यक्तीस चहाचे हॉटेल टाकून दिले व त्या हॉटेलला "सत्यशोधक हॉटेल" असे नाव दिले.
- ब्रिटीशांच्या विरोधात शिवाजी क्लब ही क्रांतीकारी संघटना कोल्हापूर येथे स्थापन करण्यात आली होती. शाहु महाराज हे दरवर्षी या संघटनेस ५०० रु मदत देत असत. तसेच क्रांतीकारकांनी काढलेल्या "वनिता वस्त्रभंडार" येथुन शाहु महाराज हे दरवर्षी संस्थानाचे कपडे खरेदी करत असत.
- संस्थानच्या एकुण महसुला पैकी ०६ टक्के महसुल शाहु महाराज हे शिक्षणावर खर्च करीत असत.
- पहील्या महायुद्धाचे वेळी शाहु महाराजांनी ब्रिटीशांना २० लाख रु कर्ज दिले होते व वैयक्तीक देणगीतुन २० हजार रुपये दिले होते. युद्ध कामासाठी महाराज संस्थानातुन महीन्याला २०० सैनिक पुरवित असत.
- चिरोल या ब्रिटीश लेखकाच्या "इंडियन अनरेस्ट" या ग्रंथाचे मराठीमध्ये अनुवाद रा. र. डोंगरे यांचे कडुन करुन घेवुन त्या ग्रंथाच्या प्रती विकत घेवुन संस्थानमध्ये मोफत वाटल्या.
- महाराजांनी जेष्ठ गायीका केसरबाई केरकर, बालगंधर्व, संगीतसम्राट आल्लामियाँ खान यांना राज आश्रय दिला. तसेच महाराजांनी आप्पाजी धोंडीराज मुरतुलेय या कवीसही राज आश्रय दिला.
- शाहु महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानच्या शिक्षणाधिकारी पदी मिस लिट्स नरत श्रीमंत रखमाबाई केळकर यांची नेमणुक केली.
- शाहु महाराजांनी कुस्त्यांकरीता कोल्हापूर येथे "खासबाग मैदान" तयार केले.
- १८९३ मध्ये शाहु महाराजांनी "देवल क्लब" ची स्थापना केली.
- १८९५ मध्ये शाहु महाराजांनी "मोतीबाग तालीम" ची स्थापना केली.
- रोमन कॅथॉलिक पंथाचा ए लॉरेंन्स हा शाहु महाराजांचा अंगरक्षक होता.
- १९१२ मध्ये पैलवानांना कुस्ती जिंकल्यानंतर गदा देण्याच्या प्रथेची सुरुवात शाहु महाराजांनी केली. इमाम बक्श या पहीलवानास शाहु महाराजांनी पहीली गदा दिली.
- १९१३ मध्ये धो. रा. सुतार याच्या कडुन शिवाजी महाराजांचा अश्वारूढ पुतळा तयार करुन घेवुन शाहु महाराजांनी पन्हाळा गडावर स्थापन केला.
- १९०५ मध्ये १५ लाख रुपयांची भांडवीली गुंतवणुक करुन शाहु महाराजांनी सुत गिरणी स्थापन केली.
- १८९५ मध्ये शाहु महाराजांनी कोल्हापूर संस्थान मधील शेणगावं येथे काताचा कारखाना सुरु केल.
- १९१३ मध्ये शाहु महाराजांनी नागरी पतपेढ्यांची स्थापना केली.
- १८९१ मध्ये शाहु महाराजांनी संस्थानाचे "भु-गर्भशास्त्र सर्वेक्षण" केले.
- १८९५ मध्ये शाहु महाराजांनी संस्थानाचे "औद्योगिक सर्वेक्षण" केले.
- १९०६ ते १९०७ मध्ये शाहु महाराजांनी संस्थानाचे "जल सर्वेक्षण" केले.
- शाहु महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानमध्ये तांत्रिक शिक्षणाकरीता जयसिंगराव घाटगे टेक्निकल इन्स्टिट्यूट या संस्थेची स्थापना केली.

- शाहु महाराजांनी मुलांमध्ये लष्करी जीवनाची आवड निर्माण व्हावी म्हणून कोल्हापूर येथे "इन्फंट्री स्कुल" ची स्थापना केली.
- डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांना इंग्लंड मधील शिक्षण घेण्याकरीता शाहु महाराजांनी शिष्यवृत्ती देवून आर्थिक सहाय्य केले होते. (महत्वाचे :- डॉ आंबेडकर यांना अमेरिकेतील कोलंबिया येथील शिक्षणा करीता सयाजीराव गायकवाड यांनी आर्थिक मदत केली होती)

शाहु महाराजांनी भुषविलेली अध्यक्षपदे :-

- १० नोव्हेंबर १९१८ रोजी परळ (मुंबई) येथे झालेल्या कामगारांच्या सभेचे अध्यक्षस्थान शाहु महाराजांनी भुषविले.
- १९१८ साली शाहु महाराजांनी नवसारी (गुजरात) येथे भरलेल्या "आर्य समाज" च्या ११ व्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष पद भुषविले.
- १९ एप्रिल १९१९ रोजी शाहु महाराजांनी कानपुर येथे भरलेल्या कुर्मी क्षत्रीय परीषदेच्या १३ व्या अधिवेशनाचे अध्यक्षपद भुषविले. २१ एप्रिल रोजी याच कार्यक्रम दरम्यान शाहु महाराजांना राजर्षी ही पदवी बहाल करण्यात आली.
- १९२० मध्ये शाहु महाराजांनी गुजरात मधील भावनगर येथील आर्य समाजाच्या परीषदेचे अध्यक्षपद भुषविले.
- १९२० मध्ये शाहु महाराजांनी नागपूर व दिल्ली येथील अखिल भारतीय बहिष्कृत परीषदेचे अध्यक्षपद भुषविले.
- २० मार्च १९२० रोजी शाहु महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानातील माणगांव येथील दलीतांच्या परीषदेसत उपस्थित राहून डॉ आंबेडकर यांनी दलीत समाजाचे नेतृत्व करावे असे प्रोत्साहन दिले.
- १९२० साली कर्नाटक मधील हुबळी येथे ब्राम्हणेत्तर परीषद भरविण्यात आली होती या परीषदेचे शाहु महाराज अध्यक्ष होते.

शाहु महाराजांनी मिळालेले सन्मान व पदव्या :-

- ब्रिटन राणी व्हिक्टोरियाच्या वतीने शाहु महाराजांना GCSI हा इंग्रज शासनाचा बहुमान लॉर्ड सँडहर्स्ट यांच्या हस्ते देण्यात आला.
- १४ मे १९०० रोजी व्हिक्टोरिया राणीच्या वाढदिवसानिमित्ताने ब्रिटीश सरकारने शाहु महाराजांना "महाराजा" ही पदवी दिली.
- १६ एप्रिल १९२० रोजी शाहु महाराजांना नाशिकच्या जनतेकडून मानपत्रे अर्पण करण्यात आली.
- "शाहु महाराज म्हणजे सर्वांगपूर्ण राष्ट्रपुरुष" असा गौरव महर्षी वि रा शिंदे यांनी केला.
- "He was king, But democratic king" असे शाहु महाराजांचे वर्णन भाई माधवराव बागल यांनी केले.
- "महाराष्ट्राचा गौतमबुद्ध" असे वर्णन यशवंतराव मोहीले यांनी केले.
- उत्तरप्रदेश मधील कानपुर विद्यापीठास शाहु महाराजांचे नाव देण्यात आले आहे.
- "He was a pioneer of Social Democracy" असे शाहु महाराजांबद्दल उद्गार डॉ. आंबेडकर यांनी काढले.

----- ००० -----

डॉ बाबासाहेब आंबेडकर (१८९१-१९५६)

- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्म १४ एप्रील १८९१ रोजी मध्यप्रदेश मधील इंदौर शहरावळील "महु" या गावी झाली. बाबासाहेबांचे पुर्ण नाव **भीमराव रामजी सपकाळ-आंबेडकर** असे होते. बाबासाहेबांचे वडीलांचे पुर्ण नाव **रामजी माजोजी सपकाळ** व आईचे नाव **"भीमाबाई"** असे होते. बाबासाहेबांचे वडील हे सैन्यामध्ये **"सुभेदार"** होते. बाबासाहेब हे त्यांच्या आई वडीलांचे १४ वे आपत्य होते. रामजी सपकाळ-आंबेडकर हे **"कबीर पंथीय"** होते. त्यामुळे त्यांनी त्यांच्यासर्व मुलांना **हिंदु साहीत्याबद्दल ओळख** करून दिली होती.

- डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे मुळ गाव **रत्नागिरी** जिल्ह्यातील **मंडणगड** तालुक्यातील **"आंबावडे"** हे होते. आंबेडकरांचे आवडते शिक्षक आंबेडकर यांच्या नावावरून आंबेडकरांचे आडनाव **"सपकाळ"** हुन **"आंबेडकर"** असे झाले.
- **नोव्हेंबर १८९६** मध्ये आंबेडकरांच्या वडीलांनी आंबेडकरांना वयाच्या **०५** व्या वर्षी **सर्वप्रथम "कॅम्प स्कूल, सातारा"** येथे प्रवेश घेतला. याच वर्षी आंबेडकरांच्या आई **भीमाबाई** यांचा मृत्यु **मस्तक शुळ** या आजाराने झाला.
- पुढे **प्राथमिक शिक्षणासाठी** आंबेडकरांनी **सातारा** जिल्ह्यातील **"अँग्रीकल्चर स्कूल"** मध्ये प्रवेश केला. या शाळेतील आंबेडकर या प्रेमळ गुरु बद्दल आदर व्यक्त करण्यासाठी **आपल्या गुरुचे** आंबेडकर हे नाव आंबेडकांनी स्विकारले.
- **१९०७** मध्ये **मुंबई** येथील **"एल्फिस्टन हायस्कूल"** मधुन आंबेडकर हे **मॅट्रिकची परीक्षा उत्तीर्ण** झाले. एल्फिस्टन हायस्कूलमध्ये प्रवेश घेणारे ते **"पहीले अस्पृश्य विद्यार्थी"** होते. पुढे **सयाजीराव गायकवाड** यांनी आंबेडकरांना **केळुसकर** या शिक्षकाच्या मदतीने **२५ रुपयांची शिक्षवृत्ती** सुरु केली. त्यातुनच आंबेडकरांनी एल्फिस्टन हायस्कूलमध्ये प्रवेश केला.
- **एप्रील १९०८** मध्ये बाबासाहेबांचा **विवाह** दापोलीच्या **भिकू वलंगकरांच्या** रामु उर्फ **"रमाबाई"** यांच्याशी झाला.
- **१९१३** मध्ये **इंग्रजी व पर्शियन** हे विषय घेवून बाबासाहेब **एल्फिस्टन कॉलेज** मधुन **बी. ए.** उत्तीर्ण झाले. **जानेवारी १९१३** मध्ये बडोदा संस्थानमध्ये आंबेडकरांनी कांहीकाळ **नोकरी** केली.
- **०२ फेब्रुवारी १९१३** रोजी आंबेडकरांचे वडीलांचा मृत्यु झाला.
- **१९१३** मध्ये **बडोदा** संस्थानचे **सयाजीराव गायकवाड** यांच्या मदतीने आंबेडकर उच्च शिक्षणासाठी **अमेरिकेतील "कोलंबिया"** विद्यापीठामध्ये राज्यशास्त्र विभागामध्ये प्रवेश केला.
- **१९१५** मध्ये **"प्राचीन भारतातील व्यापार"** (Trade In Inciant India) हा **प्रबंध** कोलंबिया विद्यापीठामध्ये सादर करुन आंबेडकरांनी **M.A.** ची **पदवी** संपादन केली.
- **१९१५** मध्ये **कोलंबिया** विद्यापीठामध्ये **दाखल** केलेल्या **"द नॅशनल डिव्हिडंट ऑफ इंडिया ए हिस्टोरिकल अँड अँनलिटीकल स्टडी"** या प्रबंधाबद्दल **१९१७** मध्ये आंबेडकरांना **Ph.D.** ही पदवी मिळाली.
- **१९१६** मध्ये आंबेडकरांनी **लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्स** मध्ये प्रवेश घेतला. दरम्यान शिष्यवृत्तीची मुदत संपल्याने आंबेडकर **भारतात परत आले.**
- याच वर्षी **नोव्हेंबर १९१६** मध्ये **जर्मनीतील "ग्रेज इन"** विद्यापीठात **बॅरिस्टरच्या** अभ्यासक्रमासाठी प्रवेश घेतला व याच कॉलेज मधुन **१९२३ साली** आंबेडकर यांना **"बॅरिस्टर"** ही **पदवी** मिळाली. **बॅरिस्टर** पदवीचा

अभ्यासपूर्ण करण्याकरीता ०८ वर्षे एवढा कालावधी लागत असे परंतु हा अभ्यासक्रम आंबेडकरांनी ०२ वर्षे व काहीमहीन्यातच पूर्ण केला.

- १९१७ मध्ये भारतात परत आल्यावर आंबेडकरांनी बडोदा संस्थान मध्ये "मिलिटरी सेक्रेटरी" या पदावर नोकरी करण्यास सुरुवात केली. परंतु तेथे अस्पृश्यतेबद्दल काही वाईट अनुभव आल्याने त्यांनी ती नोकरी सोडून दिली व आंबेडकर हे मुंबई येथे येवून मुंबईमधील "वर्स कॉलेज" मध्ये अर्थशास्त्र, बँकिंग व कायदा हे विषय शिकवू लागले.
- १९१८ मध्ये मुंबई मधील "सिडनेहॅम कॉमर्स कॉलेज" मध्ये आंबेडकर हंगामी प्राध्यापक म्हणून नियुक्त झाले. या कॉलेजमध्ये आंबेडकर अर्थशास्त्र हा विषय शिकवित होते.
- १९१९ मध्ये ब्रिटीश शासनाने मताधिकाराची चौकशी करण्याकरीता नेमलेल्या "साऊथ ब्युरो कमिशन" पुढे डॉ. आंबेडकरांनी साक्ष दिली.
- जानेवारी १९२० मध्ये राजर्षी शाहु महाराज यांच्या सहाय्यामुळे आंबेडकरांनी "मुकनायक" हे पाक्षीक सुरु केले. मुकनायक या वृत्तपत्राचे प्रकाशक डॉ. आंबेडकर हे होते तर संपादक "देवराम विष्णु नाईक" हे होते व या पाक्षीकाच्या शिर्षक स्थानी "संत तुकाराम महाराजांची वचने" होती. (बहिष्कृत भारत - १९२७ या वृत्तपत्राचे शिर्षक स्थानी संत ज्ञानेश्वरांची वचने होती)
- सप्टेंबर १९२० मध्ये आंबेडकर पुढील शिक्षणाकरीता इंग्लंड करीता रवाना झाले. डॉ. आंबेडकर यांना इंग्लंड येथे जाण्याकरीता राजर्षी शाहु महाराजांनी आर्थिक साहाय्य केले.
- १९२१ मध्ये इंग्लंड मधील लंडन विद्यापीठाची M.S.C. ही पदवी त्यांना प्राप्त झाली-
- महत्वाचे :- १९२२ मध्ये "पॉब्लेम ऑफ रुपी" हा अर्थशास्त्रावरील महत्वपूर्ण ग्रंथ लिहील्यामुळे लंडन विद्यापीठाने डॉ. आंबेडकरांना D.S.C. ही पदवी बहाल केली.
- १९२४ मध्ये भारतामध्ये परतल्यावर आंबेडकरांनी कांही काळ मुंबई उच्च न्यायालयामध्ये वकीली केली. या पुढील काळामध्ये अस्पृश्यता निवारण हे आंबेडकरांनी आपले जिवीतकार्य मानले.

डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांचे महत्वाचे कार्य :-

- २० ते २१ मार्च १९२० या कालावधीत कोल्हापुर संस्थान मधील "माणगाव" येथे भरलेल्या अस्पृश्यांच्या परीषदेचे डॉ. बाबासाहेब हे अध्यक्ष होते. या परीषदेमध्येच आंबेडकरांनी पहीले भाषण केले. या परीषदेचे प्रमुख पाहुणे राजर्षी शाहु महाराजांनी "डॉ. आंबेडकरांच्या रुपाने तुम्हाला मोठा दलित नेता मिळाला आहे" असे गौरव उद्गार काढले.
- २० जुलै १९२४ रोजी आंबेडकरांनी अस्पृश्य लोकांमध्ये नवजागृती करणे व त्यांची शैक्षणिक प्रगती करणे या उद्देशाने "बहिष्कृत हितकारणी सभा" या संस्थेची स्थापना केली. या कालावधील डॉ. आंबेडकरांनी "बहिष्कृत मेळा" हे वृत्तपत्र सुरु केले. या सभेचे ब्रीदवाक्य "शिका, संघटीत व्हा व संघर्ष करा" हे होते.
- १९२५ मध्ये आंबेडकरांनी अस्पृश्य मुलांसाठी "पहीले मोफत वस्तीगृह" काढले.
- महत्वाचे :- सन १९२६ ते १९३६ दरम्यान डॉ. आंबेडकर हे ब्रिटीश शासनाच्या मुंबई कायदेमंडळाचे सदस्य होते.
- १९ ते २० मार्च १९२७ या कालावधील रायगड जिल्हयातील "महाड" येथे बहिष्कृत हितकारणी सभेचे पहीले अधिवेशन डॉ. आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली भरले होते. २० मार्च १९२७ रोजी आंबेडकरांनी अनुयायांसह महाड येथील चवदार तळ्याचे पाणी पिऊन अस्पृश्यतेविरुद्ध पहिला सत्याग्रह केला. हा सत्याग्रह म्हणजे आंबेडकरांचा "अस्पृश्यतेविरुद्धचा पहिला लढा" होय. याच काळामध्ये आंबेडकरांनी "आंबेडकर सेवा दल" ची स्थापना केली. पुढे या संस्थेचे नाव "समता सैनिक दल" असे करण्यात आले.

- महाडच्या सत्याग्रहानंतर ०३ एप्रिल १९२७ रोजी डॉ.आंबेडकरांनी "बहिष्कृत भारत" हे पाक्षीक सुरु केली. या पाक्षीकाच्या शिर्षक स्थानी संत ज्ञानेश्वर यांची वचने होती. याच पाक्षीकातुन पुनश्च हरिओम हा प्रसिद्ध अग्रलेख डॉ.आंबेडकरांनी लिहीला. (बहिष्कृत भारत हा ग्रंथ वि. रा. शिंदे यांनी लिहीला)
(मुकनायक- १९२० या वृत्तपत्राचे शिर्षक स्थानी संत तुकाराम महाराजांची वचने होती)
- १९२७ मध्ये आंबेडकरांनी "समता संघ" ची स्थापना केली. या संघामार्फत १९२८ मध्ये "समता" व १९३० मध्ये "जनता" ही वृत्तपत्रे सुरु केली. १९५६ मध्ये "जनता" या वृत्तपत्राचे नामंकरण "प्रबुद्ध भारत" असे करण्यात आले.
- डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांनी "भारतभूषण प्रिंटिंग प्रेस" या नावाने "मुद्रणालय" सुरु केले.
- याच कालावधील डॉ पंजाबराव देशमुख यांच्या अमरावती येथील "अंबा माता देवी मंदिर" प्रवेश सत्याग्रहास डॉ.आंबेडकर यांनी पाठींबा दिला होता.
- डॉ.आंबेडकर हे १९२७ मध्ये सोलापूर येथील जिल्हा वतनदार महार परीषद च्या ०२ व्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष होते.
- २५ डिसेंबर १९२७ रोजी रायगड मधील महाड येथे आंबेडकरांनी अस्पृश्यतेचा व विषमतेचा पुरस्कार करणाऱ्या "मनुस्मृती" या हिंदु ग्रथांचे "दहन" केले. सदरचे दहन हे गंगाधर निळकंठ सहस्त्रबुद्धे या ब्राह्मण सहकाऱ्याच्या हस्ते केले.
- २३ ऑक्टोबर १९२८ रोजी डॉ. आंबेडकरांनी पुणे येथे "सायमन कमिशन" समोर अस्पृश्यांचे प्रतिनिधी म्हणुन साक्ष दिली व वयात आलेल्या सर्व स्त्री, पुरुषांना मताधिकार मिळावा अशी मागणी केली.
- १९३० मध्ये ब्रिटीश सरकारने नेमलेल्या स्टार्ट कमिटीवर सभासद म्हणुन आंबेडकरांची नेमणुक करण्यात आली होती.
- देशामध्ये अस्पृश्यांना मंदिर प्रवेश बंदी होती. मंदिर प्रवेश करुन मंदिर भ्रष्ट होत नाही किंवा मुर्ती अपवित्र होत नाही हे सिद्ध आंबेडकरांना सिद्ध करायचे होते.
- त्याअनुशंगाने १९२९ मध्ये पुण्यातील "पर्वती" येथील मंदिरामध्ये अस्पृश्यांना प्रवेश मिळावा म्हणुन डॉ आंबेडकरांनी (एस. एम. जोशी यांच्या मदतीने) पहिला सत्याग्रह केला.
- ०२ मार्च १९३० रोजी पुढे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी नाशिक येथील "काळाराम मंदिर प्रवेश सत्याग्रह" आंबेडकरांनी केला. या सत्याग्रहाचे नेतृत्व डॉ.आंबेडकरांनी दादासाहेब गायकवाड यांच्याकडे दिले. पुढे १९३५ मध्ये हे काळाराम मंदिर अस्पृश्यांसाठी खुले करण्यात आले.
- सन १९३० ते १९३२ दरम्यान मध्ये इंग्लंड येथे भरविण्यात आलेल्या तीनही गोलमेज परीषदेस अस्पृश्यांचे प्रतिनिधी म्हणुन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर उपस्थित होते. यावेळी आंबेडकरांनी अस्पृश्यांसाठी स्वतंत्र मतदार संघांची व दलिताना " प्रोटेस्ट " चा दर्जा मिळावा अशी मागणी ब्रिटीश शासनाकडे केली होती. गोलमेज परीषदेमध्ये आंबेडकरांनी केली. त्याअनुशंगाने रॅमसेमेकडॉनल्ड यांनी १९३२ मध्ये जाहीर केलेल्या जातीय निवाड्यामध्ये अस्पृश्यांसाठी स्वतंत्र मतदार संघ ठेवण्यात आले होते. ब्रिटीश शासनाचा अस्पृश्यांना हिंदु मधुन अलग करण्याचा ब्रिटीश सरकारचा डाव लक्षात घेवुन.....
- २० सप्टेंबर १९३२ रोजी महात्मा गांधी यांनी पुणे येथील येरवडा जेल मध्ये प्राणतिक उपोषण सुरु केले. २४ सप्टेंबर १९३२ रोजी गांधीजींचे प्राण वाचविण्याकरीता डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांनी गांधीजींसह पुणे येथील येरवडा तुरुंगामध्ये महत्वपूर्ण करार केला. या करारान्वये दलिताना स्वतंत्र मतदार संघ देण्याऐवजी १४८ राखीव जागांचा संयुक्त मतदार संघ देण्याची अट आंबेडकरांनी मान्य केली. याच करारास "पुणे करार" किंवा "येरवडा करार" किंवा "ऐक्य करार" असे म्हणतात.
- १९३३ मध्ये मुंबईच्या कायदेमंडळात आंबेडकरांनी ग्राम पंचायत बिलावर त्यांनी भाषण केले. याच वर्षी हिंदु धार्मीक ग्रंथाच्या पारायणासाठी "मुखेड" येथे सत्याग्रह केला.

- १९३५ मध्ये आंबेडकरांच्या पहील्या पत्नी रमाबाई यांचे निधन झाले. पुढे १९४८ मध्ये डॉ सविता कबीर या ब्राह्मण महीलेशी आंबेडकरांनी दिल्ली येथे दुसरा विवाह केला.
- १९३५ च्या कायद्यान्वये होणाऱ्या निवडणुक लढविण्यासाठी १५ ऑगस्ट १९३६ रोजी आंबेडकरांनी "स्वतंत्र मजुर पक्ष" या पक्षाची स्थापना केली. या निवडणुकीमध्ये स्वतंत्र मजुर पक्षाचे १७ सदस्य निवडून आले.
- २३ आक्टोबर १९३५ रोजी आंबेडकरांनी नाशिक जिल्ह्यातील "येवले" येथे भरलेल्या अखिल भारतीय अस्पृश्य परीषदेमध्ये "मी हिंदू म्हणुन जन्माला आलो तरी हिंदू म्हणुन मरणार नाही" अशी महत्त्वपूर्ण घोषणा केली.
- १९४१ मध्ये डॉ. आंबेडकरांच्या प्रयत्नाने भारतीय लष्कारामध्ये "महार रेजिमेंट" ची स्थापना करण्यात आली.
- १९४२ मध्ये आप्पा दुराय यांच्या विनंती वरुन आंबेडकरांनी "ऑल इंडिया शेड्युल्ड कास्ट फेडरेशन" या पक्षाची स्थापना केली व या संघटनेचे अध्यक्ष म्हणुन एन. शिवराजन यांची नेमणुक केली. याच वर्षी झालेल्या निवडणुकीमध्ये या फेडरेशनने २२ पैकी १३ जागांवर विजय मिळविला.
- १९४२ ते १९४६ दरम्यान व्हाईसरॉयच्या कार्यकारी मंडळामध्ये आंबेडकरांना "मजुर मंत्री" म्हणुन नियुक्त करण्यात आले होते.
- १९४६ मध्ये आंबेडकरांनी मुंबई येथे "पिपल्स एज्युकेशन सोसायटी" ची स्थापना केली. याच संस्थेमार्फत मुंबई येथे "सिद्धार्थ कॉलेज" व १९४८ मध्ये औरंगाबाद येथे "मिलींद कॉलेज" स्थापन केले.
- ०२ सप्टेंबर १९४६ रोजीच्या हंगामी मंत्री मंडळात आंबेडकरांना "कायदा मंत्री" म्हणुन नेमण्यात आले.
- २९ ऑगस्ट १९४७ रोजी आंबेडकर यांना घटना समितीच्या "मसुदा समिती" चे अध्यक्ष बनविण्यात आले. मसुदा समिती मध्ये एन गोपालस्वामी, के.एम.मुन्शी, टि.टि.कृष्णामचारी व इतर असे एकुण ०७ (६+१=०७) सदस्य होते. घटना समितीचे घटना तयार करण्याचे कामकाज ०२ वर्षे ११ महीने १७ दिवस (१०८२ दिवस) चालले. घटनेमध्ये सुरुवातील ३९५ कलमे व ०८ परिशिष्ट होती. (सध्या ४४४ कलमे व १२ परिशिष्ट)
- २६ नोव्हेंबर १९४९ रोजी घटना स्विकृत करण्यात आली व २६ जानेवारी १९५० रोजी घटनेची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करण्यात आली. याच दिवशी भारत देश सार्वभौम झाला. आंबेडकरांच्या घटना तयार करण्याच्या अतुलनिय कार्याबद्दलच त्यांना "घटनेचे शिल्पकार" म्हणुन ओळखले जाते.
- १९४८ मध्ये आंबेडकरांनी हिंदु कोड बिला मध्ये सुधारणा करुन ३९ पृष्ठांचे नवीन हिंदु कोड बिल सादर केले. स्त्रियांना व समाजातील सर्व घटकांना समान हक्क देणारे हिंदु कोड बिल सादर केल्यामुळे आंबेडकरांना "आधुनिक मनु" म्हणुन ओळखले जाते. हिंदु कोड बिलातील विचारांमुळे आंबेडकरांना प्रचंड विरोधास सामोरे जावे लागले. याच प्रकरणामध्ये आंबेडकरांनी मंत्री पदाचा राजीनामा दिला.
- डॉ आंबेडकरांनी १९३० मध्ये सुरु केलेल्या "जनता" या वृत्तपत्राचे नामांतर सन १९५६ मध्ये "प्रबुद्ध भारत" असे करण्यात आले.
- १९३५ मध्ये धर्मांतराबाबत घोषणा केल्यानंतर २१ वर्षे विविध धर्मांचा अभ्यास करुन गौतम बुद्धांच्या महानिर्वाणास २५०० वर्षे पुर्ण झाल्याबद्दल "विजयादशमी" च्या दिवशी १४ ऑक्टोबर १९५६ रोजी आंबेडकरांनी महाराष्ट्रातील नागपुर येथे दिक्षा भूमीवर बौद्ध भिक्खू "चंद्रमणी महारथवीर" यांच्या बौद्ध धर्माची दिक्षा घेतली. नागपुर हे दलितांचे पुर्वज नाग लोकांचे वस्तीस्थान असल्याने मुंबई येथे धर्मांतर करण्याचा विचार रद्द करुन तो नागपुर येथे करण्याचा आंबेडकरांनी ठरविले.
- ०१ नोव्हेंबर १९५६ रोजी नेपाळ मध्ये पार पडलेल्या "जागतिक बौद्ध परीषद" करीता डॉ. आंबेडकर हे प्रत्यक्ष हजर होते.

- ०६ डिसेंबर १९५६ रोजी आंबेडकरांचा मृत्यु दिल्ली येथे झाला. ०६ डिसेंबर हा दिवस देशात "महापरिनिर्वाण दिन" म्हणून साजरा केला जातो. आंबेडकरांवर ०७ डिसेंबर १९५६ रोजी मुंबई मधील "दादर चौपाटी" येथे बौद्ध पद्धतीने अंत्यसंस्कार करण्यात आला. तेथील त्यांचे समाधी स्थळास "चैत्यभूमी" असे ओळखले जाते.
- आंबेडकरांना भारताचे "आधुनिक मनु" म्हणून ओळखले जाते.
- आंबेडकरांच्या जन्मशताब्दी निमित्त १९९० मध्ये भारत शासनाने "भारतरत्न" हा सर्वोच्च सन्मान देवुन त्यांचा गौरव केला. १९९०-९१ हे वर्ष आंबेडकरांचे जन्मशताब्दी वर्ष हे "सामाजिक न्याय वर्ष" म्हणून साजरे करण्यात आले.
- आंबेडकरांचे "समाधी स्थळ" मुंबई येथील दादर जवळील "चैत्यभूमी" येथे आहे.
- डॉ. आंबेडकर हे गौतम बुद्ध, संत कबीर व महात्मा फुले यांना गुरु मानत.
- दुसऱ्या महायुद्धामध्ये राष्ट्रीय सभेने व भारतीयांनी ब्रिटीशांना सहकार्य करावे असे मत आंबेडकरांचे होते.
- "आंबेडकरांच्या मुखातुन बाहेर पडणारे शब्द म्हणजे पिस्तुलातुन उडणारे बार आहेत" असे आंबेडकरांबद्दल गौरव उद्गार "बेव्हर्ली निकोल्सन" यांनी केले.
- "दलितांचा मुक्तीदाता" असा आंबेडकरांचा गौरव बडोदा संस्थानाचे सयाजीराव गायकवाड यांनी केला.
- "जर माझ्या मनात द्वेष भावना असती तर ०५ वर्षांच्या आत मी या देशाचे वाटोळे केले असते" असे उद्गार डॉ.आंबेडकरांनी काढले होते.
- "अस्पृशता ही एक लोकांची लहर आहे" "भिक्षेन गुलामगिरी मिळते स्वातंत्र्य नाही" व "भाकरी पेक्षा इज्जत प्यारी" असे विचार डॉ.आंबेडकरांचे होते.
- "आंगलाई व ब्राह्मणाई या हिंदु लोकांच्या अंगाला लागलेल्या दोन जळवा आहेत" असे आंबेडकर म्हणत.
- आंबेडकरांनी स्वतःच्या विचारांमध्ये स्वतःपेक्षा जास्त देशाला व देशापेक्षाही जास्त अस्पृश्य निर्मलनास महत्त्व दिले होते.
- आंबेडकरांनी नागपुर येथुन "रिपब्लिकन पार्टी" या पक्षाची घोषणा केली होती. परंतु प्रत्यक्षात या पक्षाची स्थापना आंबेडकर यांच्या मृत्यु नंतर १९५८ मध्ये "एन शिवराजन" यांनी केली
- "शिका, सघटीत व्हा व संघर्ष करा" हा संदेश आंबेडकरांनी तरुणांना दिला.
- महत्वाचे :- आंबेडकरांनी लिहीलेला "हु वेअर शुद्राज ?" हा ग्रंथ त्यांनी महात्मा ज्योतीबा फुले यांना समर्पित केला होता.

डॉ.आंबेडकरांची ग्रंथ संपदा :-

१. रानडे, गांधी अँड जीना - १९४३	७. कास्ट इन इंडिया
२. व्हॉट काँग्रेस अँड गांधी हँव डन टु द अनटचेबलस् - १९४५	८. बुद्ध अँड हिज धम्माज् (मरणोत्तर प्रकाशित-१९५७)
३. दि अनटचेबलस् - १९४६	९. रिडल्स इन हिंदुजम
४. थॉट्स ऑन पाकिस्तान - १९४८	१०. कास्ट इन इंडिया-प्रबंध
५. द प्रॉब्लेम ऑफ रुपी	११. द राईज अँड फॉल ऑफ हिंदु वुमेन
६. हु वेअर शुद्राज	१२. हु आर दे अँड व्हाय दे बिकेम अनटचेबलस्
	१३. अँनिहिलेशन ऑफ कास्ट

आंबेडकरांना मिळालेले बहुमान :-

- ०५ जानेवारी १९५२ रोजी अमेरिकेतील कोलंबिया विद्यापीठाने आंबेडकरांना न्युयॉर्क येथे खास समारंभामध्ये L.L.D. ही पदवी बहाल केली.
- १९५३ मध्ये हैद्राबाद येथील उस्मानिया विद्यापीठाने L.L.D. ही पदवी बहाल केली.
- "आंबेडकर व फुले हे एका अर्थाने द्वंद्व समास आहेत" असे उद्गार डॉ. भालचंद्र फडके यांनी काढले.
- १४ एप्रिल १९९० रोजी आंबेडकरांच्या जन्मशताब्दी दिनानिमित्त भारत सरकारने त्यांना देशाचा सर्वोच्च बहुमान "भारतरत्न" ने सन्मानित केले.
- तसेच १९९०-१९९१ हे आंबेडकरांचे जन्मशताब्दी वर्ष भारतामध्ये "सामाजिक न्याय वर्ष" म्हणुन साजरे करण्यात आले.
- १९९१ मध्ये डॉ आंबेडकर यांच्या स्मरणार्थ " चवदार तळे सत्याग्रह" चित्र असलेले पोस्ट तिकीट प्रकाशित करण्यात आले.
- २००७ मध्ये डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या नावाने चेन्नई येथे "विधी विद्यापीठ" सुरु करण्यात आले आहे.

----- ००० -----

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज (१९०९ ते १९६८)

- तुकडोजी महाराजांचा जन्म २७ एप्रील १९०९ रोजी अमरावती जिल्हयातील "यावली" या गावी झाला. तुकडोजी महाराजांचे मुळनाव "माणिक बंडोजी ठाकुर-इंगळे" असे आहे. महाराष्ट्राच्या सामाजिक इतिहासातील आधुनिक राष्ट्रसंत, भक्त, कवी व समाजसुधारक म्हणून यांना ओळखले जाते. तुकडोजी महाराजांचे कुलदैवत पंढरपुरचा विठोबा हे होते. "खंजिरी भजने" हे तुकडोजींच्या प्रबोधनाचे वैशिष्ट्य होते.
- १९३५ मध्ये तुकडोजी महाराजांनी अमरावती जिल्हयातील मोझरी येथे "गुरुकुंज आश्रम" ची स्थापना केली.
- आडकुजी महाराज हे तुकडोजी महाराजांचे गुरु होते.
- अखिल भारतीय पातळीवर त्यांनी "साधु संघटना" ची स्थापना केली. अनिष्ट रुढी परंपरा, जातीभेद व अंधश्रद्धा इत्यादी समाज विघातक गोष्टींवर तुकडोजींनी टिका केली.
- राष्ट्रीय विचारांचा पुरस्कार करून देशभक्ती दर्शविण्याकरीता तुकडोजींनी १९३० सालच्या सत्याग्रहामध्ये भाग घेतला होता. याच कालावधीत १९३६ साली गांधीजींच्या सहवासामध्ये असताना तुकडोजींचा डॉ.राजेंद्र प्रसाद, पंडीत नेहरु, मौलाना आझाद इत्यादी राष्ट्रीय नेत्यांशी संबंध आला. "भारत सेवक समाज" संघटनेचे काम करताना त्यांनी गुलजारीलाल नंदा यांचे सोबत काम केले.
- तुकडोजी महाराजांची "किर्तने" व "खजिरी भजने" प्रसिद्ध होती.
- व्यायामाचे महत्व सांगण्याकरीता तुकडोजींनी "आदेश रचना" हा ग्रंथ लिहीला.
- ४१ अध्यायांचे ४६७५ ओवींचे असलेले "ग्रामगंथ" हा प्रसिद्ध काव्यसंग्रह त्यांनी लिहीला. विविध प्रकारची ४० पुस्तके लिहीली. त्यांची काव्य रचना हिंदी व मराठी होती.
- १९४२ मधील चलेजाव चळवळीमध्ये तुकडोजी महाराजांनी तुरुंगवास भोगला. हा तुरुंगवास भोगताना तुकडोजी महाराजांनी "सुविचार स्मरणी" हा ग्रंथ लिहीला.
- १९५५ मध्ये तुकडोजी महाराज विश्वधर्म व विश्व शांती परीषदेसाठी जपानला गेले.
- १९६६ मध्ये प्रयाग येथे भरविण्यात आलेल्या विश्व हिंदु परीषदेचे अध्यक्षस्थान तुकडोजी महाराजांनी भूषविले.
- राष्ट्रपती भवनामध्ये तुकडोजी महाराजांनी म्हणटलेल्या "खंजिरी भजने" ऐकून देशाचे पहिले राष्ट्रपती डॉ.राजेंद्र प्रसाद यांनी तुकडोजी महाराजांना "राष्ट्रसंत" ही पदवी बहाल केली.
- ११ ऑक्टोबर १९६८ रोजी अमरावती जिल्हयातील मोझरी येथील "गुरुकुंज" या आश्रमामध्ये त्यांचा देहवसन झाले. त्यांचे समाधीस्थळ मोझरी, जि.अमरावती येथे आहे.
- त्यांच्या स्मृतीपृत्यार्थ १९२५ मध्ये स्थापन झालेल्या नागपुर विद्यापीठास राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विद्यापीठ असे नाव देण्यात आले आहे.

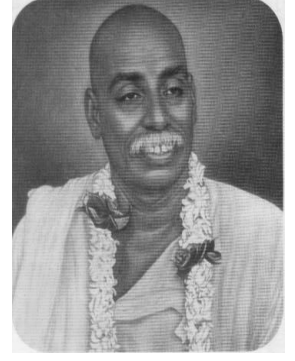
तुकडोजी महाराजांची साहित्य रचना :-

१) ग्रामगिता

२) अनुभव सागर भजनावली

३) सेवा स्वधर्म

४) राष्ट्रीय भजनावली

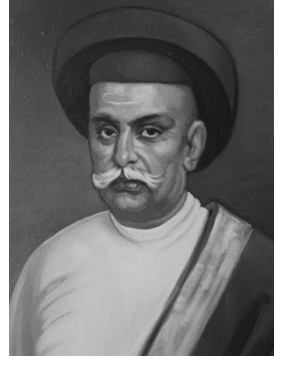
पंडीत जवाहरलाल मोतीलाल नेहरु (१८८९-१९६४)

- पंडीत जवाहरलाल नेहरु यांचा जन्म १४ नोव्हेंबर १८८९ रोजी मोतीलाल नेहरु यांच्या घरी अलाहाबाद येथे झाला. त्यांचे घराला "आनंद भुवन" नाव देण्यात आले आहे. १४ नोव्हेंबर हा दिवस "राष्ट्रीय बाल दिन" म्हणुन साजरा केला जातो.
- १९१६ मध्ये पंडीत नेहरुंचे लग्न "कलम कौल" यांच्याशी झाले व १९१७ मध्ये त्यांना "इंदिरा प्रियदर्शनी" यांच्या रुपाने कन्यारत्न प्राप्त झाले.
- पंडीतजींनी केंब्रीज विद्यापीठातून पदवी प्राप्त केली.
- पहील्यांदाच १९२९ च्या लाहोर अधिवेशनाचे अध्यक्ष झाले व संपूर्ण स्वराज्याची मागणी केली.
- १९३६ च्या फैजपूर येथील ग्रामीण भागातील पहिल्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष होते.
- १९३५ मध्ये अलमेडा येथील तुरंगात असताना "अॅन अॅटोबायोग्राफी" हे स्वतःचे आत्मचरित्र लिहीले.
- १९४० मध्ये सुरु झालेल्या वैयक्तिक सत्याग्रहाचे ०२ रे वैयक्तिक सत्याग्रही होते.
- १९४२ मध्ये अहमदनगर येथील भुईकोट किल्ल्यात तुरुंगवास भोगत असताना त्यांनी "डिस्कव्हरी ऑफ इंडिया" किंवा "भारत की खोज" हा प्रसिद्ध ग्रंथ लिहीला.
- ०२ सप्टेंबर १९४६ रोजी स्थापन झालेल्या हंगामी सरकारचे पहिले पंतप्रधान व पहिले परराष्ट्रमंत्री होते.
- पंडीत जवाहरलाल नेहरु हे स्वातंत्र्यानंतर देशाचे पहिले पंतप्रधान होते. जवाहरलाल नेहरु यांना "स्वतंत्र भारताच्या परराष्ट्र नीतीचे शिल्पकार" असेही म्हणटले जाते.
- १९५० मध्ये स्थापन झालेल्या नियोजन आयोगाचे पहिले अध्यक्ष पंडीतजी होते. देशासाठी "पंचवार्षिक योजना" ही मुळ संकल्पना पंडीत जवाहरलाल नेहरु यांचीच होती. पंडीतजींनी १९५१ सालापासुन देशामध्ये पंचवार्षिक योजना सुरु केल्या.
- १९५१ मध्ये पंडीतजींनी पहिल्या आशियाई क्रिडा स्पर्धा "दिल्ली" येथे भरविल्या.
- पंडीत जवाहरलाल नेहरु यांनी १९५५ च्या बांडुग परीषदेमध्ये "अलिप्त राष्ट्र संघटना" ही महत्वपूर्ण संकल्पना मांडली. नेहरुजींच्या प्रयत्नाने १९६१ मध्ये "अलिप्त राष्ट्र संघटना" (NAM) ही संस्था अस्तित्वात आली.
- "शांतीदुत" "आधुनिक भारताचे शिल्पकार" "आंतरराष्ट्रवादाचे जनक" असे संबोधले जाते.
- पंडीतजींनी त्यांच्या कार्यकाळामध्ये "नॅशनल हेरॉल्ड" हे वृत्तपत्र सुरु केले होते.
- १९५४ मध्ये भारत व चीन दरम्यान "पंचशील करार" घडवुन आणला.
- ग्रंथ संपदा :-
 - १) सोव्हियत रशिया
 - २) डिस्कव्हरी ऑफ इंडिया / भारत की खोज
 - ३) अॅन अॅटोबायोग्राफी
 - ४) लेटर फॉर्म फादर टु हिज डॉटर.

नाना जगन्नाथ शंकर सेठ (१८०३-१८६५)

- नाना शंकर सेठ यांचा जन्म १० फेब्रुवारी १८०३ रोजी झाला. त्यांचे मुळ गाव "मुरबाड" हे होते.
- १८२२ मध्ये "बॉम्बे नेटिव्ह एज्युकेशन सोसायटी" या संस्थेची स्थापना त्यांनी केली. शिक्षणाचा प्रसार करण्यासाठी एका भारतीय मानसाने स्थापन केलेली ही पहीली संस्था होती. या संस्थेच्या माध्यमातून १८४८ मध्ये नाना शंकर सेठ यांनी मुंबई येथे मुंलींची पहीली शाळा सुरु केली. (देशातील पहिली शाळा महात्मा फुले यांनी सुरु केली)
- १८४५ मध्ये नाना शंकरसेठ यांनी मुंबई येथे ग्रँड मेडीकल कॉलेज" ची स्थापना केली. याच कॉलेजमधून १८६१ पासून वैद्यकिय शिक्षण मराठी भाषेतून देण्याची व्यवस्था केली.
- १८४५ मध्ये शंकरसेठ यांनी स्टुडंट लिटररी अँड सायंटिफिक सोसायटी ची स्थापना मुंबई येथे केली.
- १८५० ते १८५६ या कालावधीत मुंबई प्रांताच्या "बोर्ड ऑफ एज्युकेशन" चे ते सदस्य होते.
- महत्वाचे :- नाना शंकरसेठ यांनी मुंबई विद्यापीठाचे "फेलो" म्हणून काम केले आहे. तसेच ते ब्रिटीश काळामध्ये भारतीय रेल्वेच्या संचालक मंडळावर सदस्य होते.
- महत्वाचे :- ब्रिटीशांनी नाना शंकरसेठ यांच्या कामावर खुष होवून त्यांना "जस्टीस ऑफ पिस" पदवी दिली. (जस्टीस ऑफ पिस म्हणजे जनतेस न्याय मिळावा म्हणून राजाने नेमलेला प्रतिनिधी)
- नाना जगन्नाथ शंकरसेठ यांनी "एल्फिस्टन हायस्कूल व कॉलेजची" स्थापना केली. तसेच आजचे मुंबईतील जे. जे. हॉस्पिटल उभारण्यासाठी नाना जगन्नाथ शंकरसेठ यांनी मोठ्याप्रमाणात प्रयत्न केले होते.
- महत्वाचे :- २६ ऑगस्ट १८५२ रोजी "बॉम्बे असोशिएशन" ही भारतातील पहीली राजकिय संघटना स्थापन केली.
- १८५७ मध्ये शंकरसेठ यांनी "दि जगन्नाथ शंकरसेठ फस्ट ग्रेड अँग्लो हायस्कूल" स्थापन केले. तसेच नाना जगन्नाथ शंकरसेठ हे मुंबई इलाक्याच्या कायदे मंडळाचे पहीले सदस्य होते.
- नाना जगन्नाथ शंकरसेठ यांचा मृत्यु ३१ जुलै १८६५ रोजी झाला.
- मुंबईचा पहिला गव्हर्नर "एल्फिस्टन" हा होता. नाना जगन्नाथ शंकरसेठ यांचे मुंबई गव्हर्नर सोबत असलेल्या संबंधामुळेच त्यांनी गव्हर्नर एल्फिस्टन यांच्या नावाने कॉलेज काढले होते.

----- ००० -----

आचार्य बाळशास्त्री जांभेकर (१८१२-१८४६)

- आचार्य बाळशास्त्री जांभेकर यांचा जन्म सिंधुदूर्ग जिल्ह्यातील "पोभुर्ले" या गावी झाला. वयाच्या १३ व्या वर्षी रामदास स्वामी, संत तुकाराम, वामन व मोरोपंत यांच्या मराठी साहित्य कृतीचा अभ्यास त्यांनी केला.
- १८२५ मध्ये बाळशास्त्री जांभेकर हे मुंबई येथे आले व त्यांनी इंग्रजी शाळेत प्रवेश घेतला. तसेच जांभेकर यांनी गणित विषयात प्राविण्य मिळविले. विद्यार्थी असतानाच गणित विषयातील प्राविण्यामुळे जांभेकर हे गणिताचे प्राध्यापक बनले.
- १९३० मध्ये वयाच्या १८ व्या वर्षी जांभेकर हे बॉम्बे नेटिव्ह एज्युकेशन सोसायटीचे उप सचिव / डेप्युटी सेक्रेटरी झाले.
- पुढे ब्रिटीश शासनातर्फे अक्कलकोटच्या युवराजाचे शिक्षक म्हणून त्यांची नेमणूक झाली होती. या दरम्यान त्यांनी कानडी भाषेचा अभ्यास केला.
- ०६ जानेवारी १८३२ रोजी मराठी भाषेतील पहीले वृत्तपत्र "दर्पण" हे त्यांनी सुरु केले. हे वृत्तपत्र एकुण ०८ पानाचे होते. दर्पण वृत्तपत्राचे त्रैमासिक शुल्क ०६ रु इतके होते. दर्पण हे वृत्तपत्र इंग्रजी व मराठी भाषेतून प्रकाशित होत होते. दर्पण वृत्तपत्र सुरु केल्यामुळेच बाळशास्त्री जांभेकर यांना "दर्पणकार" असे म्हणतात.
- १८३४ मध्ये जांभेकर एल्फिस्टन कॉलेजचे साहाय्यक प्राध्यापक झाले. भारतीय शिलालेख व तांम्रपटाचे त्यांनी वाचन केले.
- १८४० मध्ये दर्पण साप्ताहिक बंद पडले म्हणून बाळशास्त्री जांभेकर यांनी मराठी भाषेतील पहीले मासिक "दिग्दर्शन" हे सुरु केले. दिग्दर्शन हे मासिक प्रकाशित करण्यामागे भौतिक शास्त्राच्या ज्ञानाचा प्रसार करणे हा प्रमुख उद्देश बाळशास्त्री जांभेकर यांचा होता.
- १८४६ मध्ये वयाच्या ३६ व्या वर्षी त्यांचा मृत्यु झाला.
- ब्रिटीशांच्या वतीने १८४० मध्ये सर जेम्स कर्नाक यांनी त्यांना "जस्टीस ऑफ पिस" ही पदवी दिली.

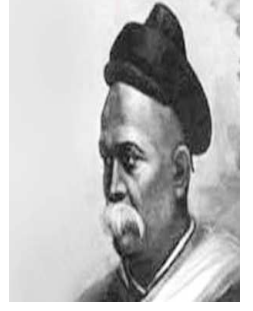
बाळशास्त्री जांभेकर यांची ग्रंथ संपदा :-

१) शुन्यलब्धी (महत्वाचे)	५) इंग्लंड देशाची बखर - १८३२
२) बाल व्याकरण- १८६३	६) हिंदुस्तानचा प्राचीन इतिहास - १८४९
३) सार संग्रह १८३७	७) भुगोल विद्या व ज्योतिषशास्त्र.
४) हिंदुस्तानचा इतिहास - १८४६	

०००

महादेव गोविंद रानडे (१८४२-१९०९)

- न्या. महादेव गोविंद रानडे यांचा जन्म १८ जानेवारी १८४२ रोजी नाशिक जिल्ह्यातील "निफाड" या गावी झाला. रानडे यांच्या वडीलांचे नाव गोविंद व आईचे नाव गोपीकाबाई होते. न्या. रानडे यांनी प्राथमिक शिक्षण कोल्हापूर येथे पूर्ण केले.
- १८५६ मध्ये पुढील शिक्षणसाठी ते मुंबईतील एल्फिस्टन कॉलेज मध्ये गेले.
- १८६२ मध्ये इतिहास व अर्थशास्त्र या विषयामध्ये ते बी ए उत्तीर्ण झाले. याच वर्षी "इंदुप्रकाश" या वृत्तमान पत्राचे संपादकपद न्या. रानडे यांच्याकडे आले.
- १८६५ मध्ये न्या. महादेव गोविंद रानडे यांनी "विधवा विवाह उत्तेजक मंडळी" नावाची संस्था स्थापन केली. (१८९३ रोजी महर्षी कर्वे यांनी पुणे येथे "विधवा उत्तेजक मंडळी" या नावाने संस्था स्थापन केली)
- १८६६ साली मुंबई विद्यापीठाचे "पहिले भारतीय फेलो" म्हणुन ब्रिटीश शासनाने न्या. रानडे यांची नेमणुक केली होती. याच वर्षी न्या. रानडे यांनी LLB करिता प्रवेश घेतला.
- १८६८ मध्ये एल्फिस्टन महाविद्यालयामध्ये ते इतिहास व इंग्रजी विषय शिकवु लागले.
- १८७१ मध्ये पुणे येथे सार्वजनिक सभेची स्थापना करण्यामध्ये न्या. रानडे यांनी महत्वपूर्ण भूमिका बजावली होती.
- ३१ मार्च १८७६ रोजी न्या. रानडे, आत्माराम पांडुरंग, डॉ. रा. गो. भंडारकर इ. मंडळींनी मिळुन मुंबई येथे "प्रार्थना समाज" या संस्थेची स्थापना केली. तसेच "भारतीय सामाजिक परीषद" या महत्वपूर्ण संस्थेची स्थापना न्या. रानडे यांनी केली होती.
- महत्वाचे :- ११ मे १८७८ रोजी पुणे मधील हिराबाग येथे न्या. रानडे यांच्या पुढाकाराने देशातील पहीले साहित्य संमेलन भरविण्यात आले. या पहिल्या साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद न्या. महादेव गोविंद रानडे यांनीच भुषविले. १८८५ मध्ये ०२ रे साहित्य संमेलन पुणे येथेच भरविण्यात आले होते व मे १९०५ मध्ये ०३ रे साहित्य संमेलन सातारा येथे भरविण्यात आले. या ०३ न्या साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद र. गो. करंदिकर यांनी भुषविले होते.
- १८८५ मध्ये ब्रिटीश शासनाने न्या. रानडे यांना मुंबई कायदे काऊन्सीलवर कायद्याचे सल्लागार म्हणुन नियुक्त केले. १८८५ मध्ये राष्ट्रीय सभेच्या स्थापनेमध्ये ही त्यांनी महत्वपूर्ण भूमिका बजावली होती.
- १८८५ मध्ये त्यांनी सामाजिक परीषदेचे अध्यक्षपद भुषविले व १८९० मध्ये त्यांनी औद्योगिक परीषदेचे अध्यक्षपद भुषविले. त्यांना "हिंदी अर्थशास्त्रचा जनक" असे ओळखले जाते.
- भारताच्या स्वातंत्र्य पुर्व काळातील मवाळवादी विचारसरणीचे प्रमुख नेते म्हणुन न्या. रानडे यांना ओळखले जाते.
- देशामध्ये विविध न्यायालयांमध्ये न्या. रानडे यांनी न्यायाधिश म्हणुन काम केले होते.
- १८९३ मध्ये ब्रिटीश शासनाने न्या. रानडे यांची मुंबई उच्च न्यायालयाचे उच्च न्यायाधिश म्हणुन नेमणुक केली होती.
- न्या. रानडे यांनी त्यांच्या जिवन काळात वृत्तुत्तेजक सभेची स्थापना केली.
- तसेच त्यांनी पुणे येथे "नेटिव्ह जनरल लॅयब्ररी" ची स्थापना केली. न्या. रानडे यांनी पुणे येथे वसंत व्याख्यानमालेचे आयोजन केले होते.
- न्या. रानडे यांनी "द राईज ऑफ मराठा पॉवर" (मराठी सत्तेचा उदय) हा महत्वपूर्ण ग्रंथ लिहीला. तसेच त्यांनी "अॅसे इन इंडियन इकॉनॉमिक्स बाय एम जी रानडे" हा अर्थशास्त्र विषय ग्रंथही लिहीला होता.

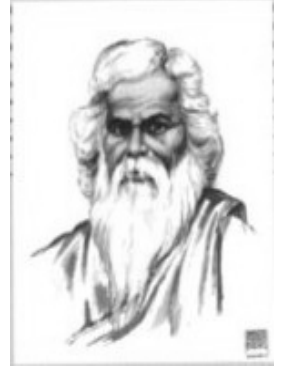
----- ००० -----

महर्षी वि. रा. शिंदे (१८७३-१९४४)

- महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांचा जन्म २३ एप्रिल १८७३ रोजी जमखिंडी, जि. विजापूर, कर्नाटक येथे झाला.
- महर्षी वि.रा.शिंदे यांचा मराठी, संस्कृत व इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व होते. फर्ग्युसन कॉलेजमध्ये त्यांनी बी ए ची पदवी मिळविली.
- महर्षी शिंदे यांना डेक्कन मराठा एज्युकेशन असोशिएशनने शिक्षणाकरीता दरमहा १० रु दिले.
- १९०१ मध्ये मुंबईतील प्रार्थना समाज व कलकत्यातील ब्राम्हो समाज यांच्या साहाय्याने इंग्लंड मधील मॅनचेस्टर येथे धर्म शिक्षणाचा अभ्यास करण्यासाठी ते गेले.
- १९०५ साली महर्षी शिंदे यांनी पुणे येथे अस्पृश्य मुलांसाठी रात्रशाळा सुरु केल्या.
- १६ ऑक्टोबर १९०६ वि रा शिंदे यांनी अस्पृश्यतेचे निर्मूलन करण्यासाठी "ऑल इंडिया डिप्रेस क्लास मिशन" ची स्थापना केली.
- महर्षी वि. रा. शिंदे जॉन स्टुअर्ट मिल या लेखकाच्या ऑन लिबर्टी व सबजेक्ट ऑफ वुमन या ग्रंथाचा प्रभाव होता.
- २५ मे १९१६ रोजी पुण्यातील वसंत व्याख्यानमालेत गुन्हेगार जातीची सुधारणा या विषयावर त्यांनी चर्चासत्र चालविले होते.
- १९११ मध्ये मुरळी सोडण्याच्या पद्धतीचे विरोधामध्ये त्यांनी प्रतिबंधक परिषद बोलावली. महर्षी शिंदे यांनी मुरळी सोडणे या प्रथेचा विरोध केला.
- १९१७ मध्ये कलकत्ता येथे राष्ट्रीय सभेचे पार पडलेल्या अधिवेशनाच्या पहिल्या महीला अध्यक्ष म्हणून अॅनी बेझंट यांची निवड झाली. या अधिवेशनामध्ये "अस्पृश्यता पाळू नये" असा ठराव पास करून घेण्यामध्ये शिंदे याचे मोलाचे योगदान आहे.
- १९२० मध्ये नागपुर येथे अखिल भारतीय अस्पृश्यता निवारण परिषद बोलावली.

महर्षी वि. रा. शिंदे यांची ग्रंथ संपदा :-

- १) अनटचेबल इंडिया
- २) भारतीय अस्पृश्यतेचा प्रश्न - १९३३
- ३) माझ्या आठवणी व अनुभव (आत्मचरित्र)
- ४) मराठी भाषीक व कानडी भाषीक संबंध लेख
- ५) भागवत धर्माचा विकास हा महत्वपूर्ण लेख

----- ००० -----

दादोबा पांडुरंग तर्खडकर (१८७३-१९४४)

- दादोबा पांडुरंग तर्खडकर यांचा जन्म ०९ मे १८१४ रोजी मुंबई येथे झाला. त्यांचे मुळ गाव ठाणे जिल्हयातील वसई जवळील तर्खड हे होते. तर्खडकरांचे इंग्रजी शिक्षण बॉम्बे नेटीव्ह एज्युकेशन सोसायटीच्या शाळेत पार पडले.
- महत्वाचे :- दादोबा पांडुरंग तर्खडकर यांनी शिक्षण सुरु असतानाच त्यांनी "मराठी भाषेचे व्याकरण" हे महत्वपूर्ण पुस्तक लिहीले.
- प्रार्थना समाजाचे संस्थापक आत्माराम पांडुरंग हे दादोबा तर्खडकरांचे मोठे बंधु होते. सुबोध पत्रिका हे प्रार्थना समाजाचे मुखपत्र होते.
- १८३७ मध्ये नोकरी साठी माळवा येथील जावरा संस्थानाचे नवाब यांचे इंग्रजी शिक्षक म्हणून काम केले. या दरम्यान त्यांनी पारशी भाषेचा अभ्यास केला.
- १८४४ मध्ये तर्खडकरांनी सुरत येथे "मानवधर्म सभा" व १८४८ मध्ये "ज्ञानप्रसारक सभा" या सभांची स्थापना केली.
- १८५७ च्या उठावाचेवेळी नोकरी च्या निमीत्ताने अहमदनगर येथे असताना तर्खडकरांनी तेथील भिल्ल जातीच्या लोकांचे बंड त्यांनी मोडून काढले. त्यांच्या या महत्वपूर्ण कामगिरी बद्दल ब्रिटीश सरकारने त्यांना "रावबहादुर" ही पदवी दिली.
- तर्खडकर यांना "मराठी भाषेचे पाणिनी" म्हणून ओळखले जाते. तर विष्णु शास्त्री चिपळूणकर यांना "मराठी भाषेचे शिवाजी" म्हणून ओळखले जाते.
- मोरोपंताच्या "केकावली" या ग्रंथावर टिका करण्याकरीता तर्खडकरांनी लिहीलेला "यशोदा पांडुरंगी" हा ग्रंथ म्हणजे त्यांच्या मराठी समिक्षेची सुरुवात होय.
- "चरित्र व आत्मचरित्र" हे दादोबा पांडुरंग यांचे आत्मचरित्र आहे. तर्खडकरांचे आत्मचरित्र त्यांचे मृत्युनंतर १९४७ मध्ये प्रकाशित झाले.
- २२ जुन १८४४ रोजी त्यांनी "मानवधर्म सभा" स्थापन केली. तसेच त्यांनी १८४९ मध्ये "परमहंस सभा" ची स्थापना केली.
- १८४८ मध्ये मुंबई येथील एल्फिस्टन कॉलेजमधील विद्यार्थ्यांनी ज्ञानप्रसारक सभा स्थापन करून त्याचे अध्यक्षपद दादोबांना दिले.
- मराठी भाषेतील पहीली कादंबरी "यमुना पर्यटन" ही बाबा पद्मजी यांनी लिहीली. या कादंबरीमध्ये दादोबांनी पुर्नविवाह विषयक संस्कृत लेख लिहीला.

तर्खडकरांची ग्रंथ संपदा :-

- १) मराठी भाषेचे व्याकरण
- २) मराठी नकाशांचे पुस्तक
- ३) विद्येच्या लाभाविषयी.
- ४) यशोदा पांडुरंगी

- ५) शिशुबोध
- ६) मराठी लघु व्याकरण
- ७) धर्म विवेचन
- ८) परमहंसीक ब्राह्मण धर्म

----- ००० -----

देशातील इतर कांही महत्वाचे समाजसुधारक

समाज सुधारकांचे नाव	इतर महत्वपूर्ण माहिती
लोकहितवादी उर्फ गोपाळ हरी देशमुख	<ul style="list-style-type: none"> ○ भाऊ महाजनांच्या प्रभाकर या वृत्तपत्रामध्ये "१०८ शतपत्रे" लिहीली. यातील १० व्या शतपत्रामध्ये त्यांनी <u>विधवा स्त्रियांच्या दुःखाला वाचा फोडली</u>. ○ "ग्राम रचना" हा महत्वपूर्ण ग्रंथ लिहीला. ○ हिंदुस्थानचा इतिहास, पानिपतची लढाई हे ग्रंथ लिहीले. ○ त्यांना ब्रिटीश शासनाने जस्टीस ऑफ पीस व रावबहादुर या पदव्या दिल्या.
डॉ. भाऊदाजी लाड	<ul style="list-style-type: none"> ○ "धन्वंतरी" हे कुष्ठरोगावरील औषध शोधून काढले. ○ कलावंतीचे नाचणे बंद व्हावे या करीता प्रयत्न केले.
सार्वजनिक काका उर्फ गणेश वासुदेव जोशी	<ul style="list-style-type: none"> ○ १८७० साली पुणे येथे सार्वजनिक सभेची स्थापना करण्यामध्ये मोलाची भुमीका बजावली. ○ वासुदेव बळवंत फडके यांचे वकिलपत्र घेतले होते.
बाबा पद्मजी	<ul style="list-style-type: none"> ○ "यमुना पर्यटन" ही मराठी भाषेतील पहिली सामाजिक कादंबरी लिहीली. या कादंबरीमध्ये त्यांनी <u>विधवा स्त्रियांच्या दुःखाला वाचा फोडली</u>. ○ "सत्यशोधक सभा" या संस्थेची स्थापना केली. ○ आत्मचरित्र :- अरुणोदय.
सावित्रीबाई फुले	<ul style="list-style-type: none"> ○ जन्म ०३ जानेवारी १८३०. ○ महाराष्ट्रात ०३ जानेवारी हा दिवस "महिला मुक्ती दिन" म्हणून साजरा केला जातो. ○ भारतातील पहिल्या स्त्री शिक्षिका व पहिल्या मुख्याधिपीका. ○ महाराष्ट्रातील स्त्री मुक्ती आंदोलनाची आद्य प्रणिती. ○ ग्रंथ :- काव्यफुले, बावनकशी, सुबोध रत्नाकर. ○ त्यांचे स्मरणार्थ महाराष्ट्र शासनाकडून महिला शिक्षकांना उत्कृष्ट कामगिरी बद्दल "सावित्रीबाई फुले पुरस्कार" दिला जातो.
रा. गो. भंडारकर	<ul style="list-style-type: none"> ○ भारताचे पहिले इतिहासकार म्हणून प्रसिद्ध आहेत. ○ "दख्खनचा प्राचीन इतिहास" (अर्ली हिस्ट्री ऑफ डेक्कन) हा ग्रंथ लिहीला. ○ भंडारकर प्राचविद्या संशोधन संस्था स्थापन केली.
विष्णुशास्त्री चिपळूणकर	<ul style="list-style-type: none"> ○ १८७४ मध्ये निबंधमाला सुरु केली. ○ १८८० मध्ये पुण्यामध्ये टिळक, आगरकर यांच्या सहकार्याने "न्यु इंग्लिश स्कूल" ची स्थापना केली. ○ चिपळूणकरांना "मराठी भाषेचे शिल्पकार" असे संबोधले जाते. ○ "मी मराठी भाषेचा शिवाजी आहे" असे स्वतः बद्दल उद्गार <u>विष्णुशास्त्री चिपळूणकर</u> यांनी काढले. ○ इंग्रजी भाषेस "वाघीनीचे दुध" असे त्यांनी संबोधले होते. ○ महाराष्ट्राचे लोकनायक असे त्यांना ओळखले जाते.
पंडिता रमाबाई	<ul style="list-style-type: none"> ○ रमाबाई अनंतशास्त्री डोंगरे असे पूर्ण नाव आहे. ○ "आर्य महिला समाज" या संस्थेची स्थापना केली. ○ १८८९ मध्ये मुंबई येथे <u>विधवा स्त्रियांच्या कल्याणाकरीता "शारदा सदन"</u> या संस्थेची स्थापना केली. (शारदासदन - आंनदीबाई - धोंडो केशव कर्वे लग्न) ○ १८९१ मध्ये पुणे येथे <u>अनाथ स्त्रियांच्या उद्धारसाठी "मुक्तीसदन"</u> या संस्थेची स्थापना केली. ○ ब्रिटीश शासनाने १९१९ मध्ये कैसर-ए-हिंद ही पदवी बहाल केली. ○ त्यांची मुलगी मनोरमा हिने केडगावं येथे अंधशाळा सुरु केली. ○ "द हाय कास्ट हिंद वुमेन" "स्त्री-धर्मनिती" हे ग्रंथ लिहीले. ○ मी किती सोसु ? हे आत्मचरित्र.

सयाजीराव गायकवाड	<ul style="list-style-type: none"> ○ मुळनाव :- गोपाळ काशीराम गायकवाड ○ १८९३ मध्ये बडोदा संस्थानमध्ये प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करणारे भारतातील पहीले समाजसुधारक आहेत. ○ १८९८ मध्ये देशात पहिल्यांदाच बडोदा संस्थानमध्ये घटस्फोटाचा कायदा करुन अंमलात आणला. ○ आंबेडकरांना अमेरिकेतील शिक्षणाकरीता शिष्यवृत्ती दिली. ○ १९०४ च्या सामाजिक राष्ट्रीय परीषद चे अध्यक्षपद. ○ महत्वाचे :- गोलमेज परीषदमध्ये संस्थानिकांचे प्रतिनिधी म्हणुन उपस्थित होते. ○ "हिंदुस्थानचा शेवटचा आदर्श राजा" - उद्गार मदनमोहन मालविय यांनी काढले.
कर्मवीर भाऊराव पाटील	<ul style="list-style-type: none"> ○ मुळनाव - भाऊराव पायागोंडा पाटील. ○ सांगली येथील दुधगाव येथे "दुधगाव प्रसारक मंडळ" या संस्थेची स्थापना केली. ○ ०४ ऑक्टोबर १९१९ रोजी सातारा जिल्हयातील कराड तालुक्यातील "कार्ले" या गावी "रयत शिक्षण संस्थेची" स्थापना केली. ब्रिदवाक्य - "बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय" ○ १९२४ मध्ये सातारा येथे "छत्रपती शाहु बॉर्डिंग हाऊस" ची स्थापना केली. ○ भाऊराव पाटील यांना गाडगे महाराजांनी "कर्मवीर" हे नाव दिले. ○ शिक्षण महर्षी व आधुनिक भगीरथ या नावाने ओळखले जाते. ○ पुणे विद्यापीठाने डि.लीट ही पदवी दिली. तर भारत शासनाने "पद्मभूषण" हा सन्मान बहाल केला आहे. ○ महात्मा गांधी ग्रामीण विद्यापीठ स्थापन करण्याचे कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचे स्वप्न अपुरे राहिले.
आचार्य विनोबा भावे	<ul style="list-style-type: none"> ○ मुळनाव :- विनायक नरहर भावे. ○ देशातील पहिले वैयक्तिक सत्याग्रही. (दुसरे-जवाहरलाल नेहरु) ○ "महाराष्ट्र धर्म" हे मासिक सुरु केले. ○ भगवत गितेचे "गिताई" हे समश्लोकी भाषांतर केले. ○ वर्धा जिल्हयातील पवनार येथे धाम नदीच्या काठी आश्रम सुरु केले. ○ गांधीजींच्या वर्धातील सेवाग्राम आश्रमाचे प्रमुख होते. ○ महात्मा गांधी यांचे मानस पुत्र होते. ○ ०१ डिसेंबर १९४९ रोजी "साम्ययोगी समाज" या संस्थेची स्थापना केली. ○ १८ एप्रील १९५१ रोजी आंध्रप्रदेश मधील पोचमपल्ली येथुन त्यांनी भुदान चळवळीची सुरुवात केली. रामचंद्र रेड्डी यांचे कडुन प्रथम १०० एकर भुदान प्राप्त केले. ○ सर्वोदय चळवळीचे प्रणेते. ○ विनोबांचा नारा :- सब भुमी गोपाल की, जय जगत. ○ मधुकर, कुराणसार, विचारपोथी, स्वराज्यशास्त्र, गिताई हे ग्रंथ लिहिले. ○ १९८३ मध्ये भारत शासनाने मरणोत्तर भारतरत्न पुरस्कार पुरस्कार प्रदान केला.
डॉ. शिवाजी पटवर्धन	<ul style="list-style-type: none"> ○ अमरावती जिल्हयातील तपोवन येथे जगदंब कुष्ठनिवास स्थापना केली. ○ इंदुमती पटवर्धन यांनी डुंडुळगाव येथे आनंदग्राम कुष्ठधाम स्थापना केली.
भाई माधवराव बागल	<ul style="list-style-type: none"> ○ "अखंड" व "भारत" या साप्ताहिकांचे संपादन केले. ○ महाराष्ट्र शासनाने "दलित मित्र" म्हणुन गौरविले. ○ ग्रंथ :- समाजसत्ता की भांडवलशाही ?, स्वराज्याचे शत्रु, महात्मा फुले जीवनप्रवाह.
एस. एम. जोशी	<ul style="list-style-type: none"> ○ पुर्ण नाव :- श्रीधर माधव जोशी. ○ १९२९ मध्ये पुण्यातील पर्वती मंदिरात अस्पृश्यांना प्रवेश मिळावा म्हणुन सत्याग्रह केला. ○ संयुक्त महाराष्ट्र चळवळचे प्रमुख नेते. ○ "लोकमित्र" हे दैनिक सुरु केले. ○ आत्मचरित्र :- मी एस. एम.

अनुताई वाघ	<ul style="list-style-type: none"> ○ ठाणे जिल्ह्यातील कोसबाड येथील थोर समाजसेविका. ○ ठाणे जिल्ह्यामध्ये ग्राममंगल व विकासवाडी प्रकल्प राबविले. ○ ०३ जूनवारी १९८३ रोजी महाराष्ट्र शासनाचा पहिला सावित्रीबाई फुले पुरस्कार अनुताई वाघ यांना देण्यात आला. ○ आत्मचरित्र :- कोसबाडच्या टेकडीवरून.....
बाबा आमटे	<ul style="list-style-type: none"> ○ मुळनाव :- मुरलीधर देवीदास आमटे. ○ कुष्ठरोग निर्मुलन व कुष्ठरोग्यांचे पुर्नवसनामध्ये मोलाचे योगदान. ○ चंद्रपुर येथे सोमनाथ, वरोरा येथे आनंदवन व नागपूर येथे अशोकवन या संस्था स्थापन केल्या. ○ १९८५-८६ मध्ये राष्ट्रीय एकात्मता साधण्याकरीता १०० दिवसांचे भारत जोडो अभियाना राबविले. ○ आंध्रप्रदेश व महाराष्ट्र सीमावर्ती भागात लोकबिरादरी हा प्रकल्प राबविला. ○ १९८५ सालीचा रॅमन मॅगसेसे पुरस्कार, १९८६ चा पद्मभूषण पुरस्कार मिळाला. ○ १९९१ साली Knight Livelihood Award हा पुरस्कार बाबा आमटे व मेधा पाटकर यांच्यामध्ये संयुक्त देण्यात आला.
बाबा आढाव	<ul style="list-style-type: none"> ○ पुणे येथे "हमाल भवन" ही प्रचंड इमारत उभारली. ○ "एक गाव एक पाणवठा" मोहीम सुरु केली. ○ पुरोगामी सत्यशोधक त्रैमासिक सुरु केले.
गोपाळ वलंगकर	<ul style="list-style-type: none"> ○ "विटाळ विध्वंसक" या महत्वपूर्ण ग्रंथातुन अस्पृश्यतेचे खंडन केले.
साने गुरुजी	<ul style="list-style-type: none"> ○ पुर्ण नाव :- पांडुरंग सदाशिव साने. ○ "श्यामची आई" ही प्रसिद्ध कादंबरी नाशिक येथील तुरुंगात असताना लिहीली. ○ १९२८ मध्ये "विद्यार्थी" हे मासिक सुरु केले. ○ १९४६ मध्ये पंढरपुर येथील विठ्ठल रुक्मिणी मंदिर अस्पृश्यांकरीता खुले व्हावे म्हणुन प्राणांतिक उपोषण केले. ○ "मृत्युचे चुंबन घेणारा महाकवी" - उद्गार प्र. के. अत्रे.
रविंद्रनाथ टागोर	<ul style="list-style-type: none"> ○ जन्म १८६१ मध्ये कलकत्ता येथे झाला. ○ १९०१ मध्ये कलकत्ता जवळील बोलपूर येथे "शांती निकेतन आश्रम" सुरु केले. ○ १३ नोव्हेंबर १९१३ रोजी साहित्याकरीता नोबेल पारितोषिक मिळवुन नोबेल पारितोषिक मिळविणारे पहिले भारतीय होण्याचा मान मिळविला. ○ जालीयनवाला बाग हत्याकांडाचा निषेध दर्शविण्यासाठी रविंद्रनाथ टागोर यांनी त्यांची "सर" ही पदवी परत केली. ○ १९२१ मध्ये शांतीनिकेतन या आश्रमाचे रुपांतर विश्वभारती विद्यापीठामध्ये झाले. ○ गीतांजली हा बंगाली भाषेतील काव्यसंग्रह प्रसिद्ध आहे. याच काव्यसंग्रहातील "जन-गण-मन" हे गीत देशाचे राष्ट्रगीत बनले. ○ ग्रंथ / काव्यसंग्रह :- गीतांजली, लिपीका, चांडालिका, द गार्डनर, कोर्ट डान्सर, कुमुदीनी.
लाला लजपतराय	<ul style="list-style-type: none"> ○ पंजाब हे प्रमुख कार्यक्षेत्र. ○ "टिळक स्कुल ऑफ पॉलिटीक्स" ची स्थापना. ○ "अन हॅपी इंडिया" हे पुस्तक लिहीले. ○ "पंजाबी पिपल्स" व "वंदे मातरम्" ही वृत्तपत्रे सुरु केली. ○ "पंजाब केसरी" व "शेर-ए-हिंद" असे लाला लजपतराय यांना ओळखले जाते. ○ "कमिशनचा विरोध दर्शविताना सॅडर्सने केलेल्या लाठी हल्ल्यामध्ये जखमी होवुन मृत्यु झाला. याचा बदला म्हणुन भगतसिंग व राजगुरु ने १९२८ मध्ये सॅडर्सची हत्या केली.

<p>डॉ. पंजाबराव देशमुख</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ जन्म १८९८ मध्ये अमरावती जिल्हयातील पापळ या गावी झाला. ○ वैद्यकीय वांड्मयातील धर्माचा उद्गम आणि विकास या प्रबंधाबद्दल कोलंबिया विद्यापीठाची डॉक्टरेट हि पदवी मिळाली. ○ १९२७ मध्ये "शेतकरी संघ" ची स्थापना. या संघाच्या प्रचारासाठी "महाराष्ट्र केसरी" हे वृत्तपत्र चालविले. ○ १९२८ मध्ये अमरावती जिल्हयातील अंबाबाई मंदिर <u>अस्पृश्यांसाठी खुले व्हावे</u> म्हणुन सत्याग्रह केला. ○ अमरावती येथे श्रद्धानंद छत्रालय सुरु केले. ○ १९५० मध्ये अखिल भारतीय मागास जातीसंघाची स्थापना केली. ○ १९५५ मध्ये "भारत कृषक समाज" व राष्ट्रीय कृषी सहकारी खरेदी विक्री संघाची स्थापना केली. ○ १९५२-१९६२ या काळात केंद्रीय कृषीमंत्री म्हणुन काम पाहीले. <u>भारताचे पहिले कृषीमंत्री</u>. ○ हिदुस्थानच्या कृषक क्रांतीचे जनक. ○ त्यांनी स्थापन केलेल्या लोक विद्यापीठ याचे पुढे यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठाची स्थापना झाली.
----------------------------	---